

דחיית שמאל

לספר המחקר של ד"ר ב. בראון על החזון איש

- א. מאמר ההשגות הראשוני (שחלקו נדפס ב'המעין')
- ב. תגובת הד"ר על ההשגות (כפי ששלח ל'המעין')
- ג. תשובות לתגובתו
- ד. מאמר השגות שני על ה'חלק ההלכתי' שבספרו

יהושע הלוי לוי
בני ברק.

לפנינו ספרו החדש של הד"ר בנימין בראון "מחקר ועיון – החזון איש הפוסק המאמין ומנהיג המהפכה החרדית" [להלן: בראון], כאשר הכוונה היא לכתוב אודות מרן רבי אברהם ישעיהו קרליץ בעל החזון איש [להלן: החזון"א].

במבוא כותב בראון כי הספר הוא מונוגרפיה מחקרית על האיש ועל יצירתו. ואכן "על האיש" מופיעים ביותר מכשליש הספר: קוים ביוגרפיים; יסודות השקפתו באמונה מוסר וחסידות; ועל דרכו הציבורית. והיתר "על יצירתו".

אלולא היה בראון מפרסם עבודתו כספר בניצול אימון ותמיכות גופים מכובדים ואקדמיים בחו"ל, ואלולא פנה לציבור החרדי לרכשו כ"ספר חובה לכל בן תורה", וקלישאות דומות. לא היה עומד למבחן ציבורי רחב, ואולי עדיף לו שכך היה. אולם, משבחר בדרך הקשה – והציג את הכרך העב באריזה יומרנית ומוכרנית שהוכיחה את עצמה, ושיווק את עצמו לרבים על גבו ובאמצעות שימוש בשמו ונערצותו של החזון"א, עליו לשאת גם בנטל הביקורת של הציבור.

מבחן אמינותו של בראון בלי שום אובייקטיביות (כי אם בסובייקטיביות הבאה בהכרח לאדם הישר בתולדת בירור וידיעת האמת האובייקטיבית¹), הינה אל נקודת האמת. האם זה מזכיר את החזון"א, או שלא. והתשובה היא – לא! שאלה נילוות היא, האם לפחות יש בספר בשורה "מדעית, מחקרית" סביב איזה נושא שבראון בתמימות או בטעות תולה אותו בחזון"א, התשובה היא – גם לא.

המבחן יובא להלן באריכות. ומסקנתו ניתנת להכתב בקטע קצר וחד משמעי: בראון מלקט גרגרים בלבד מכלל ספרי הביוגרפיה שכבר הופיעו, מוסיף קורטוב [שתיכף נעמוד על טיבו ומהימנותו] משל עצמו, ולא מגיע לכלל תמונה מושלמת, לפחות לא על החזון"א. מפני שהוא משמיט ומעלים בשיטתיות כל בדל מידע על החזון"א שיש לו תוכן מהותי, ורוב הנקודות המאפיינות אין להם זכר למי שיקרא את ספרו.

מחקר; אקדמיה; ודוקטוראט אפשר לעשות על השמש האם היא אכן מקור חום, או שמא בכלל קור; על הגלגל האם הוא עגול או מרובע; ולהבדיל, על הרמב"ם ועל רב אשי... רק זאת יידרש מהחוקר, להציג פירוט למקובל עד כה, שיועמדו על שורת הקבלות זו לעומת זו; או תזה חדשה שתיתמך בראיות קבילות. אולם לגשת אל אדם שנפטר לא מזמן, והמון חיים היום שראוהו ושמעוהו, להרחיק אותו כביכול מחוץ לטווח האטמוספירה, להתעלם מזוויות הסתכלות ולבחור רק אחדות מהן² ולאבד את התמונה הנכונה. להסיק מסקנה ולהמציא תזה חדשה – כלומר דמות חדשה שלא היתה בעולם – ללא פירוט למקובל, בלי ביסוס על פי מדדים ומבחנים לאור עובדות, זה אינו מחקר מדעי. (אם זה מחקר, הרי שהוא מהתקופה הטרומה גליליאנית. דבר שמוליד כמובן השפעת בומרנג מצד בני התורה קוראי ספרו כלפי כל מוסד האקדמיה ונושאי התארים האקדמיים, בראותם אלו שטויות בלתי מבוססות נחשבות עבודה ומחקר ומחברם זוכה בתואר רשמי).

¹ מי אובייקטיבי בכנות לבדוק מה שכותב אדם "מבחוץ" לנח את החזון"א, אם לא אלו שקבלו את דרכו מפיו ועומדים יום יום במבחן החיים על פיו? ההבנות הכלים והמדדים של אחד מבחוץ שלא חי על פי החזון"א, לקבוע את דמותו אישיותו וגישותיו ולהיות מוכתר על פי כתיבת מאמרים ומחקרים כ"מומחה לחזון איש", דומה להכתרת יריב אופנהיימר כהמומחה להתנהלויות.

הכירותו של כותב מאמר זה עם החזון"א היא כנכד משני הצדדים למקורביו, אשר תחילתם מקשרי משפחה. והמילים קוסוב-פולסקי לגביו אינם רק נקודה זעירה על מפת פולניה דאז, אלא עיירת מגורים של לפחות שניים מקרוביו בני הדור הקודם. כמו"כ קירבה ממשית עם בני משפחת החזון"א בבני ברק, הם חלק מהווי משפחתו מינקות. כך יש לכותב השורות תמונה ברורה על החזון"א תגובותיו ואופיו, על משפחתו, ביתו, הנהגותיו, דמותו ועוד.

אולם בראון חורץ דעתו נגד מי שאין לו שום הטייה אישית או דעה מוקדמת לא אובייקטיבית, ראה בעמוד 284 בהערה 98 נגד ר' דוד פרנקל. כנראה זה עקרון "אקדמי" לשמור על איזוניות ובינוניות והשוואת כל הדעות במשקל זהה גם נגד ידיעת האמת העובדתית אשר היא בדרך כלל חד צדדית לצד זה או שכנגדו. כך שכל דעה שתובע נגד בראון במבחן העובדות, תבטל מול עקרון נעדר יושר זה.

² כל כך הרבה תלמידים שמעו ממנו דברים, ולא מצא לנכון לחקור אודותיו מפייהם אלא מפי צבי יהודה???

[ולא שיש לי טענה חלילה על צ"י, שכמדומה לפי המובא בשמו בספר הוא לא עיוות את דמות החזון"א כלל, וכל השיבושים של בראון נתמכים על כרעי עצמו בלבד ולא על דברי צ"י].

א. מכל צדדי האישיות הרבגונית של החזו"א [שרובם הושמטו על ידו לחלוטין] לא מצא בראון על מה לחזור פעם אחר פעם, כי אם על חידוש אחד שלא היה חלק משלמות קומתו של החזו"א בחייו ולא להשפעתו על דורו ולדורות הבאים.

כל כך חשוב לבראון להציג את חידושו, שכבר בחזית, במבוא בעמ' 5, ב-2 השורות האחרונות בעמוד, מופיעים המשפטים הבאים, שאינם לשוה"ר אלא הוצאת ש"ר: "על צדדים אישיים לא נוחים בפרשת חייו, כגון **משבר האמונה שעבר בנעוריו ויחסיו המעוררים עם אשתו**, עוברים המחברים בשתיקה"³...

אם היה בהמשך ביסוס כלשהו להנחות הנזכרות מהמבוא, כי אז הייתי יושב ודומם ואומר זהו המחקר שיכול לעוות וליצור הנחות מוזרות. עלי לשבח שלא שם חלקי כהם וגו'. אבל אחרי עברי בין בתרי בראון, לא מצאתי שום דבר שיכול להיות יסוד קלוש ל"משבר אמונה שעבר בנעוריו" שבתרגום לעברית מדוברת [ולשפת בראון עצמו בעמ' 238-239] מתייחס להרהורי כפירה רחמנא ליצלן, ולא שום דבר שיכול להביא יסוד ל"יחסיו המעוררים עם אשתו", שבהסבר לשפתינו הכוונה היא בעיות שלא הסתדרו ביניהם והיו ויכוחים ממושכים וכדו' שמקורם ב"מידות", וכאילו הוא לא היה סמל השלמות במידות הטובות המעודנות והמעובדות עד קצה – ומעבר לקצה – השגה אנושית⁴.

באותו נושא: האריכות בעמ' 24 – 25 – 26 מסוכמת במספר מילים: "משבר" 7 פעמים, "דכדוך ומרה שחורה" 1 פעם, "עיסוקים אחרים" 1 פעם, "מקרה ספציפי שאירע לו" "פרק אפל בעברו" "כשלונות כלשהם בעברו". הא ותו לא. בלי עדות, בלי ראיה. פרשנות חשדנית וחטטנית עד להפליל, לשיר מוסר מעולה שמתאים לכל בן נעורים בעל חוש תיאור פייטני המעמיק במלחמת יצרו עליו ובסכנת יצרו, וכובשו באבירות בת רגע. 3 עמודים מלאים ללא בסיס מלבד הבנה אישית של בראון. פרשנות זו היא עילת המסקנות הנמהרות שכאילו היו לו להחזו"א ספקות אמונה ח"ו... והנחה זו מצוטטת שוב בהמשך הספר כדבר שנחשף והוכח⁵.

בראון **מחדש** לקוראיו [שוב, משנה מהמקובל והידוע, ללא ראיה קבילה] שהחזון איש בנעוריו היה תחת השפעת ההשכלה וספרי ההשכלה⁶, בעוד "השכלה" במיטב מיטבה, אם ישנה בספר היא של בראון עצמו. שלא יכול לראות דברים כמות שהם, ולאבחן את נשוא עבודתו כאדם מלא תוכן שעיצב בעצמו בעמל אשר לו הוא יולד, ובכל מילה של החזו"א – תחת להבינה לעומקה – הוא מחפש את מקורה בספרות מדעית או פילוסופית ורואה את השפעתן עליו כביכול⁷.

³ כמעט מתבקש לחקור מה מציק לו בדמות החזו"א כפי שהיא אכן היתה באמת, או שהוא רחוק לגמרי מעולמו והווייתו של החזו"א. כמו"כ יתכן מאוד שהמצוטט מהמבוא יצא מעטו אחרי כתיבת הספר מבלי הגהה, ואין זאת אלא יד ה' כדי להתריע בשער לקראת מה חותר הספר. ⁴ ובניגוד מוחלט לציטוט שהובא בספר גופו בעמוד 65: מעולם לא ביישה וכו'. ולאמור בעמ' 79: לא ניסה מעולם להילחם במשוגותיה, ושם בהמשך בעמ' 80.

⁵ לדוגמא: בעמוד 36, שורה 3 לפני סוף הפרק, הדבר מצויין כ"עובדה". לא פחות. ובהערה 135 בעמ' 51 הדבר מסוכם כ"ניתוחנו דלעיל את משבר נעוריו". [הוי אומר, המשבר היה נתון עובדתי, והמחקר רק ניתח אותו. וזה לא נכון!!]

⁶ "בשלים מסויימים של בחרותו לא מנע עצמו גם מתחומים אחרים", בעמוד 21. "נחשף ככל הנראה לספרות הזמן", שם. "בסגנונה הלשוני של שירת ההשכלה", עמוד 22. "אין בדינו ראיות [!] מוצקות לכך שהוא נתפס להשכלה, אולם...", שם. "תחומי ענין שהעיסוק בהם אפיין את המשכילים", שם. "מעידה על כך שהשפעת ההשכלה... עדיין לא סרה מנו", עמוד 26, [יושם לב: לא סרה ההשפעה שלבראון לא היו עליה ראיות מלכתחילה...]. "סימנים ברורים לכך שהחזון איש נחשף בצעירותו לספרות הפילוסופית של ימי הביניים ולספרות ההשכלה של זמנו ואף הושפע מהן...", עמוד 98.

⁷ "סגנון הכתיבה המליצי שלו שואב מהלשון הפילוסופית", בעמ' 22. השגת החכמה היא העונג העילאי, כתב החזו"א. מצייין בראון: "גם זה **כמובן** בעקבות הפילוסופיה הקלסית" ... עמ' 109, "נראים מושפעים דווקא מספרי הפילוסופיה של המאות השבע עשרה והשמונה עשרה... ובמיוחד מתיאוריהם של הובס ורוסו", עמוד 114. "לא הכיר את הגותו של ליבוביץ [ישעיהו...]" אבל **בודאי** נחשף למקורות המתח הרעיוני שממנו היא ניזונה", עמ' 121. "בכך נשען **כנראה** על אותם הגים ימי ביניים שסברו...", עמ' 383. "התפתחותו האינטלקטואלית של החזון איש כפרט שהשתלבו בה מקורות ליטאיים עם מקורות פילוסופיים ימי ביניים", עמ' 465.

כעין זה, לא פחות תפלה בעיני ההשוואה של נוסחת סגנון החזו"א לגרי"ס, עמ' 356 בהערה 159: "**סביר** שהושפע ממינוחו מדעת או שלא מדעת". וכי רק הגרי"ס יכול להמציא מינוח שפה? והחזו"א אין לו כשרון כזה והוא רק נגרר? האם הובאו מובאות למילה זו במשמעות שונה אצל קדמונים אחרים כאשר יוכח מהמכלול אחרי מי צעד החזו"א?

במחילה על ירידת הרמה – המשפטים הבאים שמאבחנו בספר את החזו"א, טופחים על פני בראון עצמו מאיוז נקודת מוצא הגיע לכאן: "הוא ראה את ספר הזהר כחיבור קדום" ... בעמ' 179; "גם האמין כפשוטן באגדות חז"ל" ... בעמ' 189;

ב. בניגוד להנחה שהיתה מבוססת בדעתי – אולי בטעות מעיקרה – שמחקר או עבודת דוקטור אקדמית אמורה להיות ניתוח על גבי הנחות יסוד מוחלטות, לכל הפחות ברובן, ואם אין יסוד אין בנין. בראון מלא בעיקר במגדלים שלמים הבנויים באוויר.

אינני יכול להכריע מה פחות צורם את העין. האם הביטוי "ברור ש..."⁸ ו"אין ספק"⁹, או הביטוי "מסתבר ש..."¹⁰ ו"ככל הנראה"¹¹. הראשון כאילו בא כתוצאה משוואה הגיונית ברורה שאין לעורר נגדה, והשני פחות ממנו, אבל בעוד השני מודה במקצת, וא"כ יש בו מן האמת [שאין אדם מעיז פניו בכל, כידוע], הראשון הוא ממש "כופר הכל".

עם כל הכבוד למידת האמת של בראון שמסייג בפירוש בביטויים הנזכרים את מה שאינו על פי ידיעה או עדות חקורה, **למעלה ממאה ושלשים (!)** הנחות "משוערות" כאלו **בשליש הראשון** של הספר... זה יפה **אולי** לספר סיפורים, ולא לכוזר שאין בו סיפורים והמתחזה להיות מחקרי ויותר מדויק על כל קודמיו. הרבה מקומות ה"ברור" לספר אינו ברור כלל, או שברור להיפך! וכדי לא להאריך היריעה על כל הסתברות וברירות להפריכה ולבסס נגדה את האמת, דילגתי במסגרת מאמר זה אפילו על אותם פרטים שממש מקוממים, ופסחתי מלהראות את ההיפך לכל "ברור" או "נראה" מידיעות שתחת ידי, ונרשמו המקומות שבספר לציון בלבד לשם התהייה המתבקשת: הזוהי עבודת מחקר?!

העיוות יגדל יותר כאשר יונחו כלונסאות וקורות למגדל ההמשך על בסיס ללא רגליים זה. ובפרט כאשר ההמשך הוא חידוש בראוני שאין לו מקור ואחיזה בקודמיו או בעדויות כלשהן.¹²

מכאן לשאלה הבאה: האם כאשר מונחות הסתברויות כאלו שאין להן עד ואף לא הד, ללא הסתייגות אלא כעובדות ברורות, הדבר יותר מבוסס? ופחות מנקר עין? [לדוגמא: הביטוי הצורם "תמים" על החזו"א...¹³, ניתוח התנהגותו לכתוב ולהוציא ספרים באר"י, על פי מניע, ו"שכתוצאה מרקע זה התפתחה בו היצירתיות"...¹⁴ "שלח עקיצות כלפי דרכם של האדמורים החסידיים"¹⁵. "הזדהות עם

⁸ עמ' 22 קטע 1; עמ' 23 הערה 20; עמ' 80 קטע 3; עמ' 98 קטע 1; עמ' 99 קטע 3; עמ' 135 קטע 3; עמ' 178 קטע 2; ושם קטע 3; עמ' 180 קטע 1; עמ' 181 קטע 2 ושם קטע 3; עמ' 182 קטע 1; עמ' 281 קטע 1; עמ' 285 קטע 4; עמ' 299 קטע 3; עמ' 305 קטע 2; עמ' 307 קטע 1; עמ' 309 קטע 1; עמ' 461 קטע 1;

⁹ עמ' 8 קטע 3; עמ' 21 קטע 3; עמ' 28 קטע 1; עמ' 33 הערה 64; עמ' 44 הערה 103; עמ' 103 קטע 3; עמ' 258 קטע 2; עמ' 308 קטע 3 **פעמיים**;
¹⁰ עמ' 23 הערה 21; עמ' 25 קטע 2; עמ' 30 קטע 1; עמ' 31 קטע 1; עמ' 33 קטע 2; עמ' 36 קטע 2; עמ' 56 קטע 1; עמ' 59 קטע 2; עמ' 65 קטע 3; עמ' 77 קטע 2; עמ' 146 בהערה 55; עמ' 169 קטע 2; עמ' 186 קטע 1; עמ' 211 קטע 5; עמ' 259 קטע 2; עמ' 285 קטע 2; עמ' 300 קטע 2; עמ' 462 קטע 2;

¹¹ **ביטוי שבראון עצמו מדגיש על ידו את חוסר הראיה להתהוות המתוארת כאשר זה בא בספרי הביוגרפיה הישנים על החזו"א**, ראה בעמ' 71 הערה מס' 40... ואילו לרוב נוקטו וזהו ממש כשיגרא דלישנא של תיאור אצלו, ראה עמ' 2 קטע 3; עמ' 8 קטע 2; עמ' 12 קטע 4; עמ' 20 קטע 2; שם קטע 3; עמ' 21 קטע 2 **פעמיים**; שם קטע 3 **פעמיים**; עמ' 22 קטע 1 **שלוש פעמים**; עמ' 22 קטע 3; עמ' 23 קטע 1; עמ' 24 קטע 2; עמ' 24 קטע 3; עמ' 25 קטע 3; עמ' 26 קטע 1; עמ' 27 קטע 2; עמ' 31 קטע 1; עמ' 33 קטע 1 **ארבע פעמים**; שם קטע 2; עמ' 34 קטע 1 **פעמיים**; עמ' 36 קטע 2; עמ' 43 הערה 101; עמ' 45 קטע 3; עמ' 47 קטע 1; עמ' 48 קטע 3; עמ' 49 קטע 2; עמ' 50 קטע 2; עמ' 57 בהערה 170; עמ' 59 קטע 1; שם קטע 3; עמ' 64 קטע 2 **פעמיים**; עמ' 65 קטע 3; שם קטע 4 **פעמיים**; עמ' 68 קטע 1; ושם קטע 2; עמ' 71 קטע 2; עמ' 75 קטע 1; ושם קטע 2 **שלוש פעמים**; ושם קטע 3; ושם קטע 4; עמ' 77 קטע 2 **פעמיים**; ושם קטע 3 **פעמיים**; עמ' 85 קטע 3; עמ' 89 קטע 4; עמ' 97 קטע 1; עמ' 114 קטע 1; עמ' 133 קטע 1; עמ' 135 קטע 4; עמ' 140 קטע 3; עמ' 146 קטע 3; עמ' 171 קטע 3; עמ' 172 קטע 1; שם קטע 2 **פעמיים**; עמ' 173 קטע 2; עמ' 175 קטע 3; עמ' 176 קטע 2 **פעמיים**; עמ' 181 קטע 3 **פעמיים**; עמ' 182 קטע 1; עמ' 184 קטע 2 **פעמיים**; עמ' 185 קטע 3; עמ' 191 קטע 3; עמ' 192 קטע 1 **פעמיים**; עמ' 195 קטע 2 **פעמיים**; עמ' 197 בהערה 10; עמ' 198 קטע 1; עמ' 199 קטע 3; עמ' 203 קטע 1 ושם קטע 3; עמ' 205 קטע 2; עמ' 215 קטע 2; עמ' 224 קטע 3; עמ' 259 קטע 3; עמ' 261 קטע 1; עמ' 263 קטע 1; עמ' 277 קטע 3; עמ' 280 קטע 4; עמ' 287 קטע 1; עמ' 305 קטע 2; עמ' 443 קטע 4; עמ' 450 קטע 3; עמ' 458 קטע 4 **פעמיים**; ועוד עשרות רבות שהשמטתי על הדרך בעיקר בעמודים המתקדמים יותר.

¹² בעיקר ההנחות המעוותות על רעיתו בשדה השכלה כביכול, ראה בספר לפי המצויין בהערות הקודמות.

¹³ בעמ' 36 קטע 2, ובעמ' 97 קטע 3; וראה את גם הביטוי 'המחמא' והצורמני בנוסח בראון "מתברר איפוא שהחזון איש לא היה תמים כל כך" ... בעמ' 392 קטע 3.

¹⁴ בעמ' 66, ושוב בעמ' 73 בנוסח אחר.

¹⁵ בעמ' 186 הערה 75.

דרכם של החקלאים¹⁶ "בשנותיו האחרונות הוא הוזן במקורות מידע רבים וסותרים"¹⁷ "התמורה בהלך מחשבתו ואשר חייבה אותו לנקוט עמדות..."¹⁸ כל זה מניין??]

אגב, על רקע האמור עד כאן בולט למאוד כי לעומת בראון שמבסס את כל ספרו על סמך הסתברויות, קורא הוא תיגר על עדויות וסיפורים שנמסרו על ידי כותבי הביוגרפיה, כששותל עליהם את הביטוי "טענה"¹⁹ במקום עדות או סיפור, דבר השואב עימות נגדי כמובן... וזאת מדוע?

ועוד, בראון אמור להיות דייקן לפחות במה שכן מצא בכתובים מידי החזו"א, ואשר אפילו מצוטטים בספר. והנה, למען הניתוח האישיותי של החזו"א כפי הנדמה לו, גרס בעיקר רק לפרטים כמותיים או כשרוניים שהזכיר החזו"א²⁰, והשמיט את נושאי עיבוד הנפש והמידות הנזכר באותו ענין! הלא דבר הוא! כי לדעתי מה שכתב החזו"א על דמות התלמיד חכם מתגלם באישיותו. וכן התגלמו בו בצורה ברורה ובלתי ניתנת להסתרה תנאי עיבוד הנפש הנזכרים שם. ואילו בראון שהשמיט זאת, אין זה רק מפני שיכחה, אלא שכל הרעיון באישיותו של החזו"א לא אובחן על ידו בנאמנות למקור (וסביר שלא פגש במי ממשפחת החזו"א נושאי תווי האופי היחודי להם ולבני הדור השני, ואפילו לחלק מהדור השלישי והרביעי!), ומילתא דלא רמיא עליה דהאי איניש לאו אדעתיה...

כמעט באותו ענין: נושא "התגבשות" דעת החזון איש, בכלל ולגבי פרטים מסויימים, חוזר על עצמו פעמים רבות בספר²¹, ושוב – בראון כדרכו – בלי שום ראיות או אסמכתאות. לפעמים היתה דעתו של החזו"א עדיין צעירה ובלתי גבישה, ואחרי זמן הוא מושפע מאיזו תבנית או דפוס, וכבר נדמה לבראון שהדעה של החזו"א נעשתה מגובשת. למה לפני זה לא ואיך אח"כ? לבראון פתרונים. מחקר ניתוח וביסוס – אין כאן. [כידוע שהחוקרים יושבים דוקא על כתמים וקטעים כאלו, אבל לערבב את הקדירה בלי מחקר אין זה לא טעם ולא ריח].

ג. התזה שסברותיו ודעתו של החזו"א התעצבה או התייצבה תוך כדי גיבוש שנוצר על ידי פולמוס (למשל נגד המוסר, ובעוד שני נושאים)²², עשויה להתאים רק אם נניח שהמאבק במוסר היה תכלית שייעד עצמו אליה, ובתור אמצעי יש לבצר את העמדות ולחדד את הדברים. אבל אין יסוד סביר לכך, היות ולא עמד במקום שהתבקש ממנו להתפלמס. הפולמוס היה איפוא תוצאה של דעתו המוצקה, ולא יציבות הדעה באה בעקבות הפולמוס!

הופעת רעיון שכזה בספר על מושכלותיו של החזו"א לא פחות מ-3 פעמים בנושאים שונים, מהוה ראיה ללא ספק על הלך המחשבה המקובע של המחבר. אבל לא על החזו"א אשר בשום מקום מוסמך לא נרמז אודותיו שדעותיו הושפעו או התעצבו כתוצאה מאי אלו דברים חיצוניים.

באותו ענין, מכתב הגר"ח"ע המצוטט בעמוד 202 משנת תרצ"ד בסגנון חד משמעי ונחרץ "השקפה ברורה ודעה תקיפה", אמין יותר מההסתברות הבלתי מבוססת של בראון כמה פעמים²³, שהיו

¹⁶ בעמ' 234.

¹⁷ בעמ' 264. כמובן צוטט כאן משפט בודד אחד מני רבים באותו קטע ארוך, שתמיהתי ופירכתי על כולו.

¹⁸ בעמ' 288.

¹⁹ לדוגמא: עמ' 23 הערה 21; עמ' 53 קטע 2; עמ' 54 קטע 1; עמ' 81 הערה 74. (את עשרות ההשתלחויות המפורשות של בראון בביוגרפים הוותיקים של החזו"א איני מונה בקטע זה).

אגב, ברצינות תהומית מעלה בראון את החקירה הבאה: "האם תפרו הביוגרפים של החזון איש את תולדותיו באופן שיתאים לתקדים הנערץ" [הגר"א], (בעמוד 462 הערה 158), כאילו דן על גלגל החמה המרוחק מאיתנו, ולא על בן הדור שלפנינו. בקריאה ראשונית מעלה תהיה זו חיוך כמובן, ובמחשבה שניה עולה ההכרה שבראון עוצם את עיניו ובא להוכיח שהחדר חשוך... הניח שכל ספרי הביוגרפיה הינם שקרים גמורים, ומנסה למצוא קצה חוט לכך. ["במזמו פוסל" אינה הגדרה שהמציאו ביוגרפים חזונאיישיים!].

²⁰ בעמ' 105 קטע 2, ושם בקטע 3 מסכם ומשמיט את שימוש החכמים והמידות המתוקנות ויראת השמים. לא פלא איך הגיע למסקנה כל כך לא מתאימה לדמותו של החזו"א ז"ל, שהיא כביכול האליטיזם הליטאי...

²¹ עמ' 39 קטע 1; עמ' 42 קטע 3, עמ' 168 קטע 2, עמ' 171 קטע 3, עמ' 194 קטע 3, ועוד.

²² בספר עמ' 168. ובדומה לזה נגד המזרחי בעמוד 54. ובדומה לזה "השתכללות" ו"חידוד" האמונה שלו מתוך אופי תגובתי בעמ' 99.

'קבעו' מוצא הסתכלות זהה נראה אצל בראון גם בחזרתו על עצמו הרבה פעמים לאורך הספר שהחזון איש המיר דעותיו לפי נתונים חיצוניים או ציבוריים, חלקם צוינו להלן על הקטע "תמורה".

²³ למשל בעמוד 61 קטע 2.

להחזו"א שינויים, ובכלל רק התחיל להתגבש בדעתו באותן שנים וכו'. היתכן שגדול הדור - ובעיקר פיקח הדור! - הגרע"ע מפנה בעיות אל מי שהוא לא בעל דעת מגובשת ויצוקה ורואה כל נידון באספקליה נכונה ונכוחה [כלומר "מגובשת"]?

שאלת הפרדת הקהילות עם כל חילופי המכתבים, בשער ג' פרק א' אות ב', היא משנת תרצ"ה, ונוגעת להוראה לכלל הישוב בארץ ישראל, והויכוח של רבי אלחנן עמו מוכיח שהיה לו יד בהכרעה הכללית לגבי רבנים שסרו למרותו מכל הארץ. (כך יודעני גם מידיעה ברורה). ולא כפי שבראון שונה ומשלים וכו' כמה פעמים²⁴ מאומדנא לא נכונה.

אינספור פעמים בספר מונחת התזה שבדעותיו חלה "תמורה" [לשון בראון] במהלך השנים²⁵. זוהי בריחה עלובה מלעמוד על פשר הוראות פרטניות של החזו"א במגוון נושאים ממספר מקורות שונים שהתפרסו על פני תקופות ארוכות. או הוכחה לקוצר המשיג במושג. התבוננות מעטה מראה שאין - ולא היתה קיימת - כל סתירה. מבט צר ושטחי של בראון מוליד מסקנות על החזו"א **אישיותו וגישתו**²⁶, (כאדם קטן שדעותיו אינן ברורות לו והוא נתון בהנהגותיו לשינויים מחמת לחצים או מצבי רוח - זה לא כתב בראון, אבל זוהי רמת גישתו אל החזו"א).

ד. בעמוד 193 מגדיר בראון את "נקודת המוקד" של פעילות החזו"א. לא פחות! והיא הקמת התשתית לחבורת הלומדים החרדית בישראל. (מה שעתיד להתברר בהמשך בראון כהקמת גרעין ה"כוללים"). ומתאר את רעיון ה'כולל' כהמשך הלימודים "עד קרוב לגיל ארבעים" ... (הייתי מצפה מספר "מחקר" שמחדש תזה, ופונה למכור מרכולת זו לקהל רחב - לנקוב בממצאים ברורים יותר, עד איזה גיל סבר החזו"א שיש להמשיך ללמוד תורה? עד גיל שלושים ותשע? שלושים ושמונה? שלושים ושבע וחצי??)²⁷.

בעמוד 253 מתחיל בראון בהנחת התיאוריה שהחזו"א חידש את ה"כולל" הליטאי בארץ שנעשה לימים לדגם להתנהגות חרדית כללית. ההמשך הצפוי - שאינו יותר מבוסס - מספר שהכולל של החזו"א בבני ברק היה הדגם הראשוני²⁸. (כנראה שוגה בעקבות מה שמצטט מספר "פאר הדור" בעמ' 255).

כך כל האמור בין העמודים 291 - 309 לוקה בטעות יסודית שכמובן יש לה השלכות על כל הניתוח הרחוק מלהיות מכוון לאמת בכולו או במקצתו.

שער ספר בראון [והכריכה] מלמדים שזהו אחד ה"חידושים" [אם לא "החידוש"] שבכנפיו: **"מנהיג המהפכה החרדית"**²⁹, על רעיון שגוי זה מנתח בראון את השפעתו של החזו"א לדורות הבאים, וקומה שניה על גבו, משער מה היתה דעת החזו"א על אופיים של הכוללים סדריהם והתמיכות בהם [מבלי

²⁴ "פוסק למעטים ובעיקר להתישבות העובדת" ... (עמ' 62). "עדיין לא נשמע שמעו" (עמ' 77). וכן בעמ' 194. "עד תש"ב היה החזון איש כמעט אלמוני... גיבש את תפיסתו... מתוך פולמוס עם... ר' אלחנן וסרמן". (בעמ' 197).

²⁵ למשל בעמ' 91; ועמ' 112; ובעמ' 115; ובעמ' 168; ובעמ' 172; ובפרק הנוגע ליחס להר"ק; ובעמ' 277 בהתייחסות ל'מזרחי' [כביכול! ראה בהערתי בנושא זה להלן מס' 68]; ובעמ' 287; ובעמ' 301 קטע 1 ושם קטע 3 "אולם... הבין עד מהרה שכדי להשיג את מטרות המהפכה החרדית יהיה עליו לפעול..."; ובעמ' 307; ובעמ' 734; ובעמ' 736; ובעמ' 737; וראה גם עמ' 807.

²⁶ למשל בעמ' 289.

²⁷ כמובן שזו שאלה רטורית וחסרת טעם. אך מי שיודע מהו "כולל", ובפרט אם הכיר את חבורת תלמידי החזו"א שהתקבצו ב"כולל חזון איש" (על פי דרכו והכוונתו האישית), ולא על פי השמועה או מכלי שני, יודע שהלימוד שלהם בכולל היה שווה ללימודו של החזו"א עצמו. ב"שיעור חזון איש"... קרי: שבת בבית ה' כל ימי חיי. כל אלו המשיכו את לימודם במסגרת הכולל עד יומם האחרון, גם אם היה בגיל שמונים ותשעים ומעלה. חוסר דיוק בפרט זה, מראה הרבה לדעתי. על כך שבראון סח על נושאים שאיננו מבין בהם אפילו במבנה החיצוני שלהם. קל וחומר - לא בנשמתם.

²⁸ ראה בעמ' 254 קטע 1, "כשיזם החזון איש את הקמת הכולל הראשון בזכרון מאיר", ובעמ' 255 קטע 4, "כאמור הדגם הראשוני של יוזמה זו הכולל בזכרון מאיר". ובעמוד 256 "החזון איש הוא שנתן לו את כיוונו הראשוני". ובעמ' 308 "הוא יזם... וכוללים שהיו חידוש גדול בעולמו של הישוב החדש". התעלמות אופיינית לבראון מהכוללים **הקודמים** לכולל החזו"א בזכרון מאיר שנוסדו אחרי התחדשות הישוב: כולל היכל התלמוד בתל אביב (נוסד תרצ"ב), ראה 'ואלה תולדות', י. סגל, עמ' רל"א; כולל אהל תורה בירושלים (נוסד תרצ"ב), ראה 'השקדן' חלק א' עמ' 71; כולל לתורת ארץ ישראל בפתח תקוה; ומקביליו (שהוקמו בלי קשר להשפעת החזו"א) כולל ישיבת מיר בירושלים, ועוד!

²⁹ לא נחה דעת בראון בשער ובכריכה, והוא מפליג במילים גם בתוך הספר לא פעם ולא פעמים בהקשר ל"כוללים": "מדובר בתמורה כה רדיקלית עד כי ניתן להגדירה כמהפכה..." בעמ' 193. "התמורה המרכזית שחוללה המהפכה החרדית - וזו העושה אותה ראויה לתואר מהפכה..." בעמ' 291.

שתמיכת ה"דתות" היתה קיימת כלל בחיי חיותו של החזו"א!³⁰], ובקומה נוספת הפורחת באויר ממשיך בראון עד כתיבת מסר סמוי (ודי גלוי) כמעט "בשם" החזו"א נגד פריחת עולם התורה שבימינו³¹, וזה כמלח על פצעים שמעלים נומי בעצם ימינו אלו מצד צרי הציבור התורני והחרדי, בכמה מישורים³². כידוע.

את הביקורת הקטלנית שלו מבסס בראון על תזה נוספת שהשריש מתחילת ספרו, ועל כרעי ההנחה המקובלת כי שקר שחוזרים עליו הרבה פעמים סופו להתקבל כאמת. להגדרתו החזו"א היה "אליטיסט"³³. ועל פי ניתוח ה"אליטיזם הליטאי" של החזו"א, מסיק בראון שעולם התורה והיהדות בכללו אמור להכיל **מיעוט** אליטיסטי, ורוב 'דלת העם'³⁴. והרי לך פירכה למצב שכל מסיימי חוק הלימודים בישיבות יהיו אברכי כוללים!

אם מטרת בראון במחקרו ובספרו היתה מסומנת מראש – לתקוף את ההנהגה החרדית של לימוד האברכים בכוללים, מובן מאוד מדוע לאורך כל הדרך העלים ומחק כל זכר למאפיינים הידועים של החזו"א, קרי: הצניעות והענוה, חיי העוני והפשטות, חברותו עם כל אדם נדכה וחולה, ועוד. אי אפשר להציג כאליטיסט אדם שלא רכש מגבעת לראשו מהחתונה עד פטירתו... שהתמסר לבודדים כל יום, ולא התרועע בחברת האליטה הגבוהה מעולם!

אך גם "לשיטת בראון", הציטוטים שמביא מהחזו"א (בקוב"א ועוד) על העובדה שרוב העם הוא דל בתורה, בשום מקום אינם יותר מאבחנה לנתונים הקיימים, בדיעבד, ומנין שאב בראון את הרעיון להעתיק את הלשונות הבודדים הללו כדגם חברתי "לכתחילה" על פי החזו"א? הדבר נובע משטחיות הקריאה הגובלת במוגבלות בכושר ההבנה. (ואפילו נלך עם שיטת בראון גם בהבנה זו: גם בראון אמור להודות בעובדות הקיימות כיום, שכל עולם התורה והכוללים כולו, למרות רוחבו הכמותי בלעה"ר, אינו כל הדור ולא כל העם, עדיין עם ישראל רוב רובו בדיעבד נמנה על 'דלת העם'. ועוד ביתר דלות וריחוק ממה שהיה בדורו של החזו"א. אם כך, מנין לו שהמציאות העכשווית לא תואמת את התפיסה של החזו"א – כפרשנות בראון – שהיא "בני עליה מועטין"?).

ה. כאן יבואו הערות נקודתיות חלקיות! על הניתוחים השונים ועל המסקנות העולות. וגם תיקונים "קלים" שאינם אלא הגהות טקסט לטעויות שהחוקר בעל כובד הראש היה צריך לדייק בהם ולא לשחרר את ספרו בלתי מנופה. אלו יהיו תוספת למבחן על בראון מזווית נוספת. [דלגתי הרבה הערות הראויות לעלות לדיון לפני מעייני ספרו, בהנחה שרוב ככל קוראי מאמר זה לא מחזיקים את הספר מול עיניהם בעת מבחן הביקורת. ואגב: בכמה נקודות רק רמזתי אל אשר יש לי להוסיף עדויות או דוקומנטים בחינת יותר ממה שקראנו בכאן יש כאן, ודורש דעת יוכל לרוות צמאנו לפי אותן נקודות הנרמזות].

גולד, בית מאיר³⁵. למה לא קרליץ? גולד היא רק הסופרת שערכה הגהה לשונית בלבד כפי שמופיע בשער הספר ההוא.

³⁰ כפי שאכן כותב בראון עצמו בראשית משאו, בעמוד 291 קטע 3. ושלא כפי שכתב בטעות מעמ' 301 והלאה, ובעיקר בעמ' 307 קטע 1, ובעמ' 308 קטע

³¹ למשל עמ' 309, המלא ביטויים בוטים קשים בחומרה חסרת תקדים, במין פטרונות או עליונות לכאורה נגד העולם החרדי והכוללים שבו המתנהלים על פי גדולי התורה והדעה. יתכן ויש לנתח את אישיותו לאור התבטאויות אלו ללמוד מנין הם נובעים בבראון ולרדת לשורשי המניעים שלו בכתיבת ספר מסלף זה, אך אין זו מגמת מאמרי הנוכחי.

³² חמיצות לב רבה ישנה בתוספת ענין שאינו ממין הענין למשל בעמ' 304 "אין חולק על כך שתחת כנפיו של פטור זה השתחררו משירות אלפי גברים חרדים שלא למדו כלל במוסדות תורניים". והבן שואל ומקשה: מה שייכות עלילה זו, שאין כאן המקום להתווכח אם יש או אין חולק עליה, לספר העוסק בהחזו"א, או לפרק העוסק במסגרות הכוללים מזמן החזו"א. לבראון הפתרונים??

³³ לדוגמא ראה בעמ' 46 קטע 1; 62 קטע 1; 80 קטע 1; 105 קטע 3 ואילך; 106 קטע 3 והערה 31; 107 ואילך; 242 קטע 4; 280 קטע 4; (כמו כן אחרי פרק הכוללים לא זונח בראון את התזה של האליטיסטיות הליטאית על החזו"א ושותל אותה בכל ערוגה אפשרית, לדוגמא: עמ' 327 שורה אחרונה; עמ' 260, 261, ועמ' 468 קטע 2; ועמ' 564 בשורותיים האחרונות; ועמ' 600 בשורותיים האחרונות; ועמ' 857 בקטעים 2,3).

³⁴ בעמ' 291, ושוב בהדגשה בעמ' 300 "כבר ראינו היטב לעיל [כוונת בראון, ברצף המובאות שבהערה הקודמת] שתמונת עולמו החברתית של החזון איש היא תמונה אליטיסטית שבה הציבור נמנה ברובו עם דלת העם ועיקר ענינו בשטף החיים..." ושוב בעמ' 308 "שיקף את ההנחה הברורה שלפיה ההפנייה ללימודים בכולל היא נחלתם של בני עליה המועטין ציבור קטן ואליטיסטי... כפי שנותחה לעיל". ושוב בעמ' 859.

³⁵ עמ' 19 הערה 5; עמ' 30 הערה 44; עמ' 42 הערה 97; עמ' 244 הערה 20 והערה 24; עמ' 281 הע' 91;

"נמנעו ממנו... מסגרת להתפתחות לימודית מקובלת..."³⁶, כל קורא את בראון בשורות אלו מתמלא רגשות רחמים על הנער העשוק... בעוד מילים אלו משמען עלילה! שום מסגרת לא היתה יכולה לתרום להתפתחותו! וכי עמדו לנגד עיני בראון המסגרות ש[לא] היו קיימות בקוסובה ובליטא-פולניה בכללן באותן שנים? בשיטתיות מעלים בראון לחלוטין את הרקע הנכון של החזו"א מילדותו ואת בית הוריו בקוסובה, (בכך מתעוותות דמות החזו"א).

אם החזון איש נפטרה בבני ברק. לא בירושלים.³⁷

"הוערך כבינוני על ידי סביבתו שבה נמדדה היכולת התורנית על פי אמות המידה של הפלפול הישיבתי"³⁸, החזו"א לא היה בסביבה של פלפלנים ולא נמדד לעמתם בשום שלב מחייו. (ובכלל, מהו ה"פלפול הישיבתי"? איזה פלפול? אלו ישיבות??).

את זאת שהיה שקוד על התורה מגיל אפסי, כהוראת הגר"א, מניח בראון רק על השערה בצורה בולטת! "החל ככל הנראה להתמסר לתורה כבר בגיל צעיר". ואת זה שלא קרא ספרים חיצוניים כמובא בספרי הביוגרפיה, דבר שהוא ברור וסביר, מסייג בראון – באותו קטע³⁹ – שזו "כמובן הערכה מהלב של אותם כותבים ללא מקור", כלומר מפקפק בזה... אין זה נראה כאובססיה?? ואת העדות של אחיו הגאון האמיתי בהספדו שביום בר המצוה שלו נדר ללמוד תורה לשמה, מסייג בראון בלי להניד עפעף, "יש להתייחס לדברים בזהירות!" כביכול בהספדים מדברים "דרך מליצה כנהוג"⁴⁰...

מה שמעמיס על כתיב שם המשפחה⁴¹, כבד מדאי... ובודאי שלא יכול להניח כלום בטרם יוכיח שאכן חתם בכתיב חסר, **באותן שנים**, לדעתי אין כזו ראיה, מפני שאפילו לחידו"ת השתמש בפסוודון⁴². וכידוע במכתבים חתם רק אי"ש⁴³. [המותר לי להניח שהשערה רופפת שכזו קיבלה מקום בספר רק בשל ה"מסקנה" ה"מוכחת" ממנה כביכול היה להחזו"א השפעה משכילית... ואילו היה זה נוגע לנושא אחר לא היה נכשל בכזו ספקולציה?].

החזו"א נסע לבריסק, ולא לוולוז'ין. לא אחרי הבר מצוה, אלא לפני. לא להגר"ח אלא להבית הלוי. וכל האריכות בעמ' 23 על שלל המובאות והחשבונות – מיותרים ושגויים.⁴⁴

התייחסות בראון לרבי יצחק שורץ המוזכר בפאה"ד⁴⁵, שגוי. [אבסורדי להניח הנחות דמיוניות והשערות, ומאידך להתעלם בלי פירכא מעדויות של יודעי הדבר ממקור ראשון או כמעט ראשון בני אותו דור ואותה עיירה! רבי יצחק שורץ היה בן דוד ראשון להחזו"א והתגורר בעיירה קוסובה אחרי חתונתו, כחתן של רבי זונדל קרליץ אחיו של רבי שמריהו יוסף. קרבתו להחזו"א היתה כזו שעלה אחריו מוילנה והתיישב לידו בבני ברק].

³⁶ עמ' 20.

³⁷ טעות החזרת שלוש פעמים: בעמ' 19 שורה 5. ועמ' 67 בהערה 21. ובעמ' 78 ושם בהערה 60.

אם צריך ראיה נוספת על הידוע לי ממשפחת: ראה ברבי ועלוול דער אידל מאן [י. סג"ל] עמוד 215 ובעמ' 216.

³⁸ עמ' 20 קטע 3.

³⁹ עמ' 21 קטע 3.

⁴⁰ עמ' 22 הערה 19, על כך שהדבר לא נודע מפי אחרים, ברור שלא היה מי שיעיד מה היה אצל החזו"א ביום הבר מצוה כי אם מישוהו שנכח בה, ומי נכח אז בבר מצוות?? אם לא האח הבכור... והסיבה שלא סיפר זאת לפני כן, הלא רבי מאיר היה אמן השתיקה והקיצור בדיבור, וכל מלה שלו היתה שקולה מזהב ופנינים, למי שהכיר ויודע, אולם בראון כדרכו מעלים את הרקע האופייני למשפחה ולבניה. ולכן מכנים "זהירות" לגבי אימון רגעים נוראים כשמתו מוטל לפניו וחרד מדיני שמים ומהפרזות.

⁴¹ עמ' 22.

⁴² כמובא בעמוד 28.

⁴³ על פי רבים שתחת ידי. וכמובן גם בספרים שכתבי ידו מצולמים שם, וכן בנדפסים, כגון קוב"א.

⁴⁴ ראה בספר רבי ועלוול דער אידל מאן [י. סג"ל] עמ' 216 מפי אמו של החזו"א.

גם הסיבה לחזרתו מטעם הקפדה על חדש, אינה תמוהה כפי שבראון פתאום נעשה למנתח אופיו של החזו"א בגיל י"ב... [רעיון שחזר בגלל ענין של אוכל נראה לו מופרך, ושחזר בגלל געגועים לבית דומה בעיניו למוצק... מהיכי תיתי!]; והעובדות פשוטות: הרי בבריסק נהגו על פי הב"ח שהיה רב העיר הקדמון, להקל בחדש בחו"ל, ורק בית הרב החמירו לעצמם, וכי כל נער שהגיע ללמוד מפי הרב היה סמוך על שולחן הרב? ודאי שלא היתה לו פת לאכול. ומספיק שכך אמרה אמו של החזו"א.

⁴⁵ עמ' 23 הערה 21.

ההתחבטות בין ההשערות הבלתי מבוססות לחלוטין מאימתי החלה ההיכרות עם הגרס"ע⁴⁶, והמסקנה לטובת אחד מצדדי הספק ללא שום נתון הגיוני, מדמה לאמור שיש כאן אינטרס ברור לחלוק על מה שכתבו הביוגרפים הקודמים, ותו לא.

על סטובייץ כותב בראון כי היתה זו הרבנות היחידה⁴⁷, אולם לידיעתי היתה תקופה שהחזו"א נשא בתפקיד רבה של בני ברק בפועל. זו פרשה בפנ"ע ויפה נדרשת ואכמ"ל.

התפיסות המתנגדיות הקלאסיות⁴⁸, הן מילות הגדרה ספרותית דמיונית משכילית עתיקה שהמציאה את המתנגדות לעומת החסידות שכביכול נתייסדה על האדרת וכבוד האדם הפשוט. אין לזה שום ממצא פתלוגי או ארכיאולוגי מלבד באותה ספרות נואלת וחסרת טעם⁴⁹. והארכתי על זה במקו"א. ולענייננו: לטפול על החזו"א זללה"ה הגיונות שגועונים לאופיו או להנהגתו, ולהסבירו על פי אותן תזות חסרות בסיס – משוות חוסר רצינות לכל ה"מחקר".

סיפור הדיפלומט הרוסי⁵⁰, היה. כעדות הזוכרים זאת עד היום, אם כי לא מדובר בדיפלומט אלא בעיתונאי רוסי. [אולי גם שינוי נוסף בין תאונת מטוס לתאונת דרכים רגילה, איני זוכר כעת].

השתתפותו בדין תורה⁵¹ איננה ב"עדות" וולך, משכתב הספר בן דורינו, אלא אולי בעדות וינטרויב שממנו החומר שהגיע לידי וולך.

הימלכותו בחפץ חיים⁵² בה מפקפק בראון מחוסר בירור לכאורה, מסופרת היטב ב'ואלה תולדות יצחק' [י. סג"ל] בעמוד פ'.

בראון מביא הנחה המקובלת בכמה ספרים שהחזו"א נמנע מלבקש [או מלקבל] סרטיפיקאט מהרה"ר בגלל חילוקי דעות, ודוחה אותה מכך שהחזו"א לא היה חבר באגו"י⁵³. דחיה זו אינה ברת הבנה. האם הויכוח עם הר"ק לדעת בראון היה ויכוח פוליטי מפלגתי נטו? האם חוסר החברות הרשמית באגו"י (שבארץ ינקה מהחזו"א את השקפת העולם הבסיסית, ובלי היותו חבר באגודה הם היו תרי דלא מתפרשי) סיבה לקרב בינו לבין מנהיג מפלגה נגדית? והטעות של בראון היא בעצם אחרת: הר"ק עצמו היה אז חבר אגו"י, ושימש כציר לכנסיה הגדולה. ולא היה ב'מזרחי'. ובאותו ענין: חסר בספר הדעה הדי מבוססת שהסרטיפיקאט כן נשלח בשתדלנות הר"ק, ראה למשל ב'השקדן' [חלק א' עמוד 25 הערה 8].

בין השנים תרצ"ג תש"ב היה החזו"א פוסק גם לרבים, ויותר מכך: מדריך למעטים המכילים את המרובים, [כלומר למרביצי תורה, ולצורבים לא צעירים שבהשפעתו השתלבו בעצתו ברבנות או בעסקנות בכל גבולות הישוב העירוני שבאר"י, ובאמצעותם משך בחוטים בכל קצוות הארץ], ולא כפי שנוקט בראון מחוסר ידיעה כביכול פסק רק למתקרבים אליו בבני ברק ולבני ההתישבות העובדת⁵⁴.

⁴⁶ עמ' 29 קטע 2, ועמ' 30 קטע 1, ועמ' 31, ועמ' 33 קטע 2. [ואגב, לכאורה סותר עצמו מעמ' 42 בהערה 98]. ועמ' 44.

⁴⁷ עמ' 38 קטע 1.

⁴⁸ עמוד 46 קטע 1.

⁴⁹ כמובן שבראון כאיש אקדמיה שרוי וכבוש בספרות המדעית ה"מחקרית" שכבר הפכה והפכה בהנחות אלו בלי קשר לחקר האמת, ולדוגמא בלבד [שבתור ממצא או מקור למחקר זה מספיק כמובן, אבל להדביק זאת על החזו"א וגישתו כעובדה, זה פרדוקס]: "יש במקור זה חיווק לטענה שלפיה הגר"א ראה... כפי שרמז דובנוב... אף על פי שלא נמצאו לכך ראיות מפורשות בטקסטים המתנגדיים...".

⁵⁰ עמ' 50 בהערה 133.

⁵¹ עמ' 52 בהערה 145.

⁵² עמ' 54 קטע 1.

⁵³ עמ' 57 בהערה 170.

⁵⁴ בפרק שני החל מעמ' 62. ושם בעמ' 77, 80, 81, ובשער שלישי עמ' 194, הערתי מבוססת על ידיעה וגם על מסמכים מפורשים. ברי לי בניגוד לכתוב בספר (שם בפרק ב' ובעמ' 83 קטע 4), שבקרוב אלו מבני ירושלים שכן הכירוהו בשנים צ"ח צ"ט ת"ש, ואף אם היו יחסית מועטים, היה החזו"א בעיניהם ולדעתם גדול הדור או אחד מגדוליו, הרבה יותר מה"אליטה הרבנית הירושלמית" המוזכרת בספר (כולל הרב הרצוג או רבי מיכל טוקצינסקי).

היחס כלפי הר"ק⁵⁵ ראוי לידרש באנפין אחרים לגמרי ממש"כ בראון. ויש לי הרבה בכתובים על זה עדות מפיו של החזו"א עצמו [טרם פורסם], ולא מהנחות הסתברותיות. עכ"פ דרשת התואר "מרן" וכל הדברים שמתוארים כשינויי השקפה, אינם נכונים כלל.

הקיצוניים בירושלים תמכו בתחילה באגו"י (הגרי"ח זוננפלד היה ראשה שם), ואח"כ עברו לפסים קיצוניים יותר. ושלא כמתואר בספר⁵⁶ להיפך.

על התקופה שהחזו"א לא התפלל⁵⁷ ראה גם ברבי ועלוול דער אידל מאן עמ' 247.

על כניסה לביתו דרך החלון⁵⁸ ראה גם שם (עמ' 250).

על ההנחה שהחזו"א **בחר** שלא להשתתף בכינוס של הרב הרצוג בענין קו התאריך⁵⁹, לפי הידוע המשגיח דמיר שבשנחאי שכבר היה קודם משגיח בלומז'ה בפתח תקוה ומכאן הכיר את החזו"א כבעל ההלכה, הוא הפנה אליו את השאלה בנפרד.

המודעה של הוצאת נצח⁶⁰, א' ההוצאה היתה של משפ' רוטנברג מקורביו של החזו"א, ולא של אגו"י. ואי משום הכי אכן אין להביא ממנה ראיה שכולם ידעו מיהו החזו"א. ב' יש כן להביא ראיה לפרסומו וגדלותו הבלתי מעורערת בקרב כל הציבור, שאיזכור שמו של החזו"א באותה מודעה [על הוצאת ספרי "ילדותינו", שבראון לא מזכיר על מה היא, ואולי לא יודע] הספיק בשביל להחליף את ספרי הלימוד בכל שיכבת הגיל לנוער! [והדיוק של בראון מהמילה "נודע" - "אולי דוקא השימוש במילה נודע עשוי ללמד על כך שעדיין לא באמת נודע שהרי על אנשים מפורסמים באמת אין נוהגים לכתוב כך" - הוא תפל ביחס לעובדה זו].

כמ"פ מופיעה הערה שהסוגרים העגולים מרובעים במקור, כשאין סוגרים כאלו בטקסט⁶¹.

הגר"ח"ק גודל על ברכיו מינקות, ועכ"פ לא בשנים הללו בהן זה מופיע על סדר כרונולוגי בספר⁶², כשהגר"ח"ק כבר בחור בישיבה גדולה מחוץ לעיר, בפתח תקוה.

גזרת גיוס בנות לא היתה רק על הדתיות⁶³.

רבי שלמה זלמן אוירבך בשנות השלושים, כבר היה בן למעלה מעשרים, וכמנהג הירושלמים מן הסתם כבר היה אברך נשוי, ולא בחור ישיבה צעיר לימים⁶⁴.

החזו"א כתב על הת"ח שיש בו מלאך, ולא שהוא דבק במלאך⁶⁵. והחילוק ברור!

"תורת ארץ ישראל" הוא היה ועודנו "כולל אברכים" ולא ישיבה לבחורים. ע"כ או שהגר"ש"ז ברוידא כבחור למד בישיבת "פתח תקוה" (היא לומז'ה), או שכאברך למד בכולל לתוא"י⁶⁶, ולפי השנה המתוארת – ודאי טרם היה אברך.

⁵⁵ בספר עמ' 62, 63, 69 קטע 1, עמ' 121 קטע 3, עמ' 220 ואילך, ועוד.

⁵⁶ עמ' 67 קטע 3.

⁵⁷ בעמ' 70 ושם בהערה 31,

⁵⁸ בעמ' 80 ושם בהערה 72,

⁵⁹ בעמ' 80, ומעניין שבראון לשיטתו בעמוד 634 לא מזכיר שהחזו"א היה מוזמן ומה הגיב על ההזמנה.

⁶⁰ בעמ' 82 ושם בהערה 81.

⁶¹ לדוגמא: בעמ' 84 הע' 89; ובעמ' 360 הע' 168;

⁶² בעמ' 86 קטע 2.

⁶³ הטעות בעמ' 88 קטע 1.

⁶⁴ הטעות בעמ' 88 קטע 4.

⁶⁵ הטעות בעמ' 106 קטע 1.

⁶⁶ הטעות בספר עמ' 130 קטע 1.

השייכות הפוליטית של רבי מאיר קרליץ למזרחי, כמעט ודאי שלהד"מ⁶⁷. על דעת החזו"א על רבני המזרחי עוד בחזו"ל ראה ברבי ועלוול דער אידל מאן⁶⁸ עמ' 249.

והנה כבר נילאיתי ומוכרחני להפסיק לפי שעה אבל אין רצוני לאחר מכתבי, כלשון החזו"א זללה"ה⁶⁹.

ועוד נשתיירו אצלי הרבה השגות ענייניות על הנחות ועל סיפורים מהמשך בראון לפי הסדר. וגם תוספות סיפורים, הכל ע"ד הנ"ל. והזמן קצר והמלאכה מרובה וכו'. כל בר דעת יכול לשקול בפלסו לפי השגותי אשר עד הנה את יותרת קו בראון האם שיטתו ויושרו תואמים לראוי הנצרך כדי להביא מקחו של החזו"א בנאמנות למקור, ואם יש בכשרונותיו הנחזים מהמחקר, בכדי לרדת לעמקי ניתוחיו ואבחנותיו של החזו"א בפרט בחלק ההלכתי⁷⁰.

ו. אסיים בהוכחה שאיני צריך לה, לכך שלהחזו"א לא היה קשר להשכלה ולא משבר אמונה ו"הרהורי כפירה" בנערותו. וגם להעמיד היאך כל המבט על החזו"א שבספר הוא צר מאוד כזווית עין הכותב בלבד. [בלי ספק כל אחד מזוטרי וצעירי תלמידי תלמידיו יגער בי על הצורך לענות בכלל על איולת שכזו. שהרי המע"ה! ומי הוא המוציא דבר מחזקתו אם לא בראון, שהוא צריך להביא איזו הוכחה להוצאה שלו, ולא על המוחזק להביא ראיות שאין כאן עילה אלא עלילה].

יש מושג אמונה מולדת, (במקביל לבעל אמונה נרכשת). מי שהכיר את מקום רבצו של האריה – את בית הולדתו ומשפחתו של החזו"א, יודע אל נכון מהי, ושלעומת בעל האמונה הנרכשת הוא אינו צריך לרכוש אמונה על ידי התבוננות בימות עולם ובשנות דור ודור. והוא אינו צריך אותות ומופתים של ראתה שפחה על הים וכו'. וגם אם לא יראה את האותות, לא יכול לחקור ולהשתבש, וגם כאשר כן יראה הוכחות לא "יתחזק" מהן⁷¹. מי שנולד בתוך האמונה החושית הברורה, היא ידיעה אצל⁷². כל המחקרים התואמים את מה שידע מכבר, יכולים להביאו למסקנות מדויקות (וזה יכול אולי לחזקו), או למסקנות מוטעות, ואז ידע שזו מסקנה מטעה ולא יובילו אותו שאלותיו המחקריות אל מחוץ לאמונה. כי האמונה של הנולד בתוכה היא ידיעה. ומידיעה לא סוטים עקב שאלות אמוניות. ואין בכלל שאלות.

בנוסף על הנ"ל, החקירה והשיבושים ימצאו פחות אצל בעלי הנחת והרוגע ק"ו בהצטרף לזה כשרון כביר היקף מתנת שמים. בנוסף על הנוסף, יש גדרים וסייגים ששמירתן מובטחת מכל שיבוש שכזה והם מידות יראת השמים ודיקדוק הלכה בחומרה מתוך יראת חטא, אלו אבני מסד של בית קוסובה מינקותם, כשבהצטרף אל רוחב הידע והכשרון שכולו מתמלא בכמות ואיכות של תורה המשמחת לב ומתירה כל ספקות ומאירה מחשכים, לא נותנת לחושך וספקות שאין בהם ממשות אלא תהיות **והעדר** לחזור אל הראש או הלב.

משל לדבר: הנה, בראון שלא יודע את החזו"א מפלפל עליו תילי תילים של מחקרים, מקרב סיפור אחד ודוחה את משנהו, הכל בשביל להעתיק קלסטרון של דמות בלתי ידועה לו. ואם אוכיח לו שטעה, יצטרך לעבוד מחדש כדי לחקור ולהסיק מסקנות על נשוא מחקרו. ואילו למי שכן יודע והכיר, כל המחקרים מגוחכים בעיניו ויכול לברור את הפרט האמין מתוך המכלול בלי להכנס לבית הספק. כי הוא מכיר את הקלסטר. מהכרה ומידיעה לא סוטים...

⁶⁷ המקור בעמ' 42 הערה 97 אינו שווה פירכא, וממילא ההנחה על גביו בעמוד 277 הערה 79 נופלת. ויותר לנו רק השאלה האם כיהן כר"מ אצל רב ריינס בלידא ומדוע הפסיק זאת. ואכמ"ל.

⁶⁸ הטעות בספר בעמ' 277 קטע 5, ולפלא שבלי מקור וללא הבעת ידיעה או דעה הפוכה [ואפילו לא בהבעת השערה כדרכו] דוחה בראון דברי קודמו בנחיצות כלשון "בהחלט" "זכרנו בגד בו". שכח בראון ש"לא שמענו אינה ראייה", והנה – יש לזה עדות ברורה בספר שציינתי!

⁶⁹ באחד המכתבים המצויים תחת ידי.

⁷⁰ הרבה (אם לא רוב) מנושאי ההלכה המנותחים בידי בראון מגיעים למבואות די סתומים ול"צריך עיון" בביסוס הכרעות החזון איש. על פי בראון החזו"א מסתמך על צדדים לא הלכתיים דיים, ואכמ"ל בדוגמאות. לאור כל הביקורת דלעיל [ועל סמך עיון בגופן של סוגיות] מרשה אני לעצמי לרמוז לכאן את דרשת חז"ל על הפסוק "לא ריק הוא מכם".

⁷¹ מבלי להכנס במסגרת מאמר זה לשתי הגישות הנודעות, האם גילוי שכר ועונש והשארת הנפש מדיבוק, שגורמת לחיזוק האמונה, מראה על חולשה או חוזק.

⁷² בספרי הק' ידועה האימרה שבמקום שמסתיימת הידיעה מתחילה האמונה, וככל שהשיב האדם אל לבבו את הידיעה ברמה גבוהה יותר כך האמונה שלו גדלה ברמה הגבוהה עוד יותר ממנה. ואכמ"ל.

וזה על רגל אחת ההוכחה הלוגית שלהחזו"א או מי ממשפחתו לא יכול להיות משבר אמונה. ושבראון החמיץ לעת עתה את המטרה כשיצא לחפש את החזו"א וסטה ומצא [לדעתו] משהו שבנערותו עבר משבר אמונה והושפע מהשכלה. ודו'ק.

**'ראוי להמחזיקים בתורת ה' לדעת את גדוליה באופים האמיתי'
תגובה לרב יהושע לוין***

עשירים אנחנו במבקרים, מבקרים במחשבה, מבקרים במחשבה ובדיבור, מבקרים במאמרים כתובים ונדפסים, מבקרי יחיד, מבקרי ציבור, מבקרי עם ישראל כולו. ואמנם, המבקר חופשי מלהיות לו חלק בלימודיות. אם יש לו שפת חלקות, או גם עט סופר לו, כבר ניתן לו הזכות לבקר.⁷³

מטרות הספר בכלל ו'הקווים הביוגרפיים' בפרט

בטרם אתמודד עם טענותיו של הרב יהושע לוין (להלן: המבקר) אומר כמה דברי הקדמה על הספר, ועל תהליכי קבלת ההחלטות שלי לגבי פרקי הביוגרפיה (שרק בהם עוסק המבקר).⁷⁴ ראשיתו של הספר בעבודת דוקטור שכתבתי באוניברסיטה העברית בין השנים תשנ"ח-תשס"ג.⁷⁵ עבודה זו לא כללה ביוגרפיה, זולת כמה עמודים כלליים בהקדמה. הצדדים שהעסיקו אותי בה היו הצדדים העיוניים. בספר החלטתי להוסיף 'קווים ביוגרפיים' (ולא ביוגרפיה!), הן כדי להציג באופן מלא יותר את דמותו של החזון איש לקהלים שלא הכירוה או שהכירוה רק מן ההגיגות החרדיות המגויסות.⁷⁶ הן כדי לסדר את פסקי ההלכה על ציר הזמן (בפרקי ההלכה הם מסודרים על פי סדר ענייני של העקרונות המנותחים). למטרות אלה החלטתי אפוא **'לרכז את החומר הקיים הנגיש'**, להפריד בין המוץ לבין התבן [...]. ולשרטט מתוך חומרים אלה קווים ראשונים של מסלול חייו, על מנת להכניס את יצירתו להקשר היסטורי.⁷⁷ חומר זה כולל חומרי מקור (מכתבים, רשימות וכד'), שחלק מהם מצונזר באופן בלתי נסבל,⁷⁸ ושלל הגיגות, המביאות בעיקר עדויות של מקורבים ומעריצים. מציאות זו מחייבת את החוקר לשער השערות ולהכריע מאומד הדעת. ובכלל, עבודתו של החוקר במדעי הרוח איננה חכמת התשבורת, ויש בה מקום להכרעה על סמך היותר מסתבר והיותר משכנע, ולא דווקא על סמך הוודאי והנעלה מכל ספק. לרוב אין להיסטוריון

* תגובה לביקורת של הרב יהושע לוין, 'על הספר: החזון איש – הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית', 'המעין' תשרי תשע"ב (נב), א', עמ' 92-100 (להלן: לוין, על הספר).

⁷³ ר' אברהם ישעיהו קרליץ, קובץ אגרות החזון איש (הרב ש' גריינמן, עורך), בני ברק תש"ן, ג, קפט.

⁷⁴ לא אוכל להגיב על כל טענה פרטנית בדברי המבקר, כי הדבר יגע את הקורא ויארץ את מאמרי זה יתר על המידה. אגיב אפוא על ההיבטים הכלליים העולים מטענותיו, וכן אתייחס לכמה טענות נקודתיות בבחינת הדגמה בלבד, ודון מינייהו ואוקי באתרי אחריני.

⁷⁵ בנימין בראון, החזון איש: הלכה, אמונה וחברה בפסקי הבולטים בארץ ישראל (תרצ"ג-תשי"ד), עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים תשס"ג.

⁷⁶ על דרכה, הטייתיה וחולשותיה של ההיסטוריוגרפיה החרדית כבר עמדו רבים: Ada Rapoport-Albert, 'Hagiography with Footnotes: Edifying Tales and the Writing of History in Hasidism', *History and Theory* 27 (1988), pp. 119-159; Israel Bartal, 'True Knowledge and Wisdom': On Orthodox Historiography' in: J. Frankel (editor), *Reshaping the Past: Jewish History and Historians (Studies in Contemporary Jewry 10)*, Jerusalem 1994, pp. 178-192. פולין במאה הי"ט: מצב המחקר וסקירה ביבליוגרפית, בתוך: צדיקים ואנשי מעשה (ר' אליאור ואח', עורכים), ירושלים תשנ"ד, עמ' 357-379; הנ"ל, דרך המלכות: ר' ישראל מרז'ין, ירושלים תשנ"ז, עמ' 21-35; הנ"ל, "כבוד אלקים הסתר דבר": פרק נוסף בהיסטוריוגרפיה האורתודוקסית של החסידות בארץ ישראל, קתדרה 68 (תשנ"ג), עמ' 57-66; הנ"ל, נאחז בסבך – פרקי משבר ומבוכה בתולדות החסידות, ירושלים תשס"ו, עמ' 19-48. פרופ' עמנואל אטקס כתב לאחרונה מאמר מקיף על ההגיגות הליטאיות, והוא עתיד לראות אור בקרוב.

⁷⁷ החזון איש, עמ' 17. מטרות אלה לא הצדיקו כתיבה של ביוגרפיה מלאה. ביוגרפיה כזו, אילו נטלתיה על עצמי, הייתה מצריכה לא רק שעות רבות של ראיונות עם עדים, ולא רק שעות רבות של ישיבה בארכיונים בארץ ובחו"ל, אלא גם עמודים רבים נוספים, שהיו מאריכים את הספר (שגם כך אינו קצר מדי...). למימדים אדירים, ומשנים למעשה את מטרותיו המקוריות. אכן, בכגון אלה חזקים עליי דברי רבי טרפון: 'ל'א ע'ליך ה'מלאכה לגמור, ו'ל'א א'תה בן חורין ל'בטל מ'מנ'ה'. יבואו אחרים וישלימו את מה שהחסרת. החזון איש יכול בלי ספק 'להחזיק' יותר ממחקר אקדמי אחד.

⁷⁸ אגרות החזון איש מנומרות בסימני השמטה לרוב, ולעתים הצנזורים מוותרים גם עליהם ומשמיטים קטעים בלא להודיע לקורא. לעתים נגנזות אגרות שלמות, כגון איגרת של החזון איש על העבודה העברית; איגרת זו הגיעה לידי אחרי שהספר כבר היה בדפוס, אך ממילא הראו לי אותה על סמך התחייבותי שלא אפרסם דבר מתוכנה.

'נתוני מעבדה'⁷⁹, אלא יער עבות שבו הוא צריך לפלס את דרכו עם מיטב חושיו והאינטואיציות הבריאות שלו. מי שעבורו העובדות ההיסטוריות הן בבחינת נעלם, מידת ההוכחה הנדרשת לו איננה של ודאות 'מעל לכל ספק סביר' (כבמשפט פלילי) אלא קרובה יותר ל'מאזן ההסתברויות' (כבמשפט אזרחי); מי שדורש רמת הוכחה גבוהה מזו – הוא בדרך כלל מי שעבורו המציאות כבר 'ידועה' מראש; אין הוא בא מנקודת מוצא של החמרה 'מדעית' – אלא מנקודת מוצא אידיאולוגית, היוצרת חזקות חלוטות, ומבקשת למנוע מכל רוח לזעזען.

אחר הדברים האלה, נוכל לדון בגופי טענותיו של המבקר. בחלק מן המקרים לא אצטרך להסתמך על אומדנא ועל 'מאזן הסתברות', שכן מדובר בעובדות המוכחות 'מעל לכל ספק סביר'; בחלקן אבקש להראות כי 'מאזן ההסתברויות' נוטה בבירור למסקנות שאליהן הגעתי בספר; בכמה מקומות אראה שהמבקר פשוט לקה בהבנת הנקרא (או שמא בהטיית הנכתב). לא אתייחס ללשונות המתלהמות של המבקר ('הוצאת שם רע'⁸⁰, 'לא רציני'⁸¹, 'עלילה'⁸², 'אבסורד'⁸³ ועוד כהנה פנינים), ואשתדל בכל כוחי להתאפק בסגנון תגובתי לנוכח טענות ברמה של 'איך ניתן להציג כ"אליטיסט" אדם שלא רכש מגבעת חדשה לראשו מהחתונה ועד לפטירתו?⁸⁴... כאמור, אתמקד בדוגמאות אחדות בלבד, בעיקר מאלה שהסעירו את המבקר וקוראים אחרים, שניגשו לספר מנקודת 'ההשקפה הטהורה' והגיבו עליו באינטרנט באתרים שונים. וכפי שכתב המבקר בסוף מאמרו: '**כל בר דעת ישקול בפלס' וישפוט מישרים**'.⁸⁵

משבר האמונה של החזון איש הצעיר
טוען המבקר, כי לא הוכחתי די הצורך את משבר האמונה שחוזה החזון איש בנעוריו.⁸⁶ טענה זו שבספר משכה אליה באתרי האינטרנט החרדיים את הדיונים האינטנסיביים ביותר ואת הביקורת התוקפנית ביותר. ודוק: לא כתבתי על 'ספקות באמונה' במובן של הרהורי כפירה, כפי שייחס לי המבקר, אלא רק על ספקות בצדקת הדרך החרדית או בהמשך התמסרותו ללימוד תורה; ולא כתבתי על שום סטייה מעשית מדרך זו, אלא רק על הרהורים שחלפו בראשו. אך כל עוד הקביעה איננה הולמת את רוח ההגיוגרפיות של 'ההשקפה הטהורה' ומציגה כביכול כתם בתולדותיו של גדול הדור – היא נדונה ככפירה איומה ו'מושכת אש'.
ובכן, אחזור ואזכיר אילו מקורות עמדו לרשותי, שיש להם נגיעה לנושא זה:

- א. בשיר שכתב החזון איש בנעוריו הוא מתוודה בין השאר: 'בקשתי חופש, תאבתי נופש', אך מציין שהתגבר על נטיות אלה במהפך פתאומי שחל בנפשו.⁸⁷
- ב. ברשימת תוכחה עצמית שכתב החזון איש בצעירותו הוא קורא אל עצמו: 'אל תבלה נפשך ברעיונות ובחשבונות, כי בזה יבולע עתותך. כי שניך יתמו, וחשבון לא תדע, רק ימים יכלו וחכמה לא תקנה. – לכן ידידי, **אל תעיין על העבר** ואל תסדר עבודתך ליום המחרת'.⁸⁸

⁷⁹ יתרה מזו, גם כאשר חוקר מסתמך על כמה וכמה עדים מהימנים, לעולם קיים חשד במידת אמינותם, בתלות שקיימת אולי ביניהם, במידת היכולת להבין את דבריהם מבעד לפערי הדורות וההקשרים התרבותיים, ועוד. וגם היכן שהעדויות מהימנות וברורות, תמיד יש לזכור: לאנשים שונים – גם אם כולם מהימנים – יש זוויות הסתכלות שונות, והם נוטים לראות את הנסיבות מבעד לאותן זוויות הסתכלות.

⁸⁰ לוי, על הספר, עמ' 93.

⁸¹ שם, בהערה 4; שם, בעמ' 98.

⁸² שם, עמ' 94; עמ' 97 הערה 29.

⁸³ שם, עמ' 95.

⁸⁴ שם, עמ' 98. כיוצא בה ודומה לה היא קביעתו של הספר על כך שעמדותיו של החזון איש על הנעשה בארץ התגבשו בהדרגה ככל שלמד את המציאות שסביבו. משיג על כך המבקר ברצינות גמורה: 'הייתכן שגדול הדור, פיקח הדור, הגר"ח"ע [...], יתייעץ בענייני ציבור עם מי שלא גיבש עדיין את דעותיו?' (שם, עמ' 96).

⁸⁵ לוי, על הספר, עמ' 100.

⁸⁶ לוי, על הספר, עמ' 93.

⁸⁷ קובץ אגרות (לעיל הערה 73), א, קעד.

ג. בהמשך אותה רשימה קורא החזון איש אל עצמו: 'על כל צעדך תשמור ברעיוןך את פרק למודך, ורק בו תהגה, וילדי נכרים תגרשם, לבלתי נתן להם לרמוס חצרי לך, וברח מהם כמטחוי קשת, כי המה יבהלו כל עשתונותיך'.⁸⁹ בהקשר זה יש לציין כי ידוע לנו לפחות מקור אחד שבו החזון איש נוקט את המונח 'ילדי נכרים' לציון לימודי חול או עיסוקי חולין.⁹⁰

ד. על פי עדות שמביא הרב צבי יברוב בשם ר' מאיר גריינימן, אמר פעם החזון איש: 'היה יהודי בקוסובה שהשטן היה נותן לו דפיקה ככה (וסימן בידו), והוא השיב לו כנגדו. ושוב פעם: השטן... והוא השיב... (ולא הזכיר מיהו אותו יהודי...)'.⁹¹ ההערה בסוגריים, עם שלוש הנקודות בסופה, מסגירה את העובדה שהמספר ידע היטב למי התכוון החזון איש, אך ביקש לשמור על עמימות בשל רגישות העניין. בהקשר זה יש לציין שהחזון איש נהג לא אחת לדבר על עצמו כעל אדם אחר, ויש לא מעט דוגמאות לכך (קצתן מובאות בספר).

ה. על פי עדות אחרת שמביא הרב יברוב, כשניסה החזון איש ללכת לישיבה בפעם היחידה בחייו נחשף ל'חברה רעה' שעלולה הייתה להדיחו מדרך התורה.⁹²

כעת, 'כל בר דעת ישקול בפלס': לנוכח אוסף מקורות זה, מה היה עליי להסיק? שהחזון איש לא עבר שום זעזוע בנעוריו? שמעולם לא התעורר בו כל ספק לגבי דרכו? שוידוייו על בקשת החופש ותאוות הנופש רק משל היו? שקריאותיו להרחקת 'רעיונות', 'חשבונות', 'ילדי נכרים' והתגרירות השטן לא התייחסו למחשבות ונטיות אמיתיות שחלפו במוחו (כמו במוחם של צעירים רבים במזרח אירופה בימיו, ובעיקר בקרב המוכשרים והרגישים שבהם) אלא הועלו באופן תיאורטי גרידא? מי שמבקש לקחת כל מקור כזה בנפרד ולפרש כי אין בו ראייה מכרעת – הרשות בידו, אך דומני כי הערך המצטבר של כל המקורות הללו ביחד חזק ביותר, וכל 'בר דעת' בלתי משוחד יודה כי ערך זה מוליך אל המסקנה שאליה הגעתי. לכל היותר יש צדק בטענה כי המונח 'משבר אמונה' מציין בדרך כלל ספקות חמורים וקשים מאלה (ואם מישהו טעה בשל כך – אין לי אלא להצר על זאת), אך לדידי לא היה כל מקום לטעות, שכן במקום שבו נדונה הפרשה כתבתי בבירור מה היה טיב ספקותיו ועל מה הם נסבו.

היחשפותו של החזון איש לספרות ההשכלה ולספרים 'חיצוניים' אם לא די בכך, ישנם הסימנים לכך שהחזון איש נחשף לספרות ההשכלה. ושוב, אביא את הראיות לכך, המוצגות כולן בספר:

- א. סגנונו הלשוני המיוחד של החזון איש (סגנון המורגש, להערכתו, לכל קורא רגיש הקורא בכתביו) שונה משל גדולי התורה שבדורו, וקרוב בהיבטים שונים לסגנונה של ההשכלה.
- ב. החזון איש קרא בצעירותו בעיתון 'הצפירה' המשכילי, ואף מביא ממנו בחידושי תורתו.⁹³
- ג. החזון איש קרא בצעירותו את עיתון 'הפלס', ופעמיים אף כתב אליו.⁹⁴ היה זה עיתון אורתודוקסי בעל סגנון 'מודרני' אך בעל תכנים לוחמניים, שאמנם ביקר את ההשכלה והתפלמס עימה, אך דווקא מתוך כך הציג לא אחת את רעיונותיה, ואף אימץ את סגנון כתיבתה.

⁸⁸ שם, ג, ס. ההדגשה – שלי. יושם אל לב, כי סימן ההשמטה של העורך – שני המקפים – בא בדיוק בין הקריאה להתרחק מעיסוק 'ברעיונות ובחשבונות' ובין הקריאה שלא לעיין בעבר. ומדוע לא לעיין בעבר? מה הטריד את החזון איש לגבי עברו? – זאת נדע כנראה רק כשייחשף הקטע המצונזר, אך ברור שמשהו בעייתי היה שם.

⁸⁹ שם. ההדגשה – שלי.

⁹⁰ קובץ אגרות (לעיל הערה 73), ג, טז.

⁹¹ הרב צבי יברוב, מעשה איש, ב, בני ברק תש"ס, עמ' קמב. קוסובה היא העיירה בה החזון איש נולד וגדל.

⁹² שם, א, עמ' טז.

⁹³ חזון איש על מועד, קמא, ט.

⁹⁴ ראה: החזון איש, עמ' 28-29.

ד. תיאורו של החזון איש לראשית ההיסטוריה האנושית, שאותו רשם במכתבו אל בית המשפט הרוסי שדן בפרשת בייליס⁹⁵, איננו דומה לשום תיאור המצוי בתנ"ך או במקורות חז"ל, אך מזכיר להפליא את תיאוריו של הובס ושל שאר בעלי תורת האמנה החברתית (ויש לזכור שהחזון איש לא קרא כנראה אנגלית, ומתוך כך קרא את הדברים כנראה מכלי שני).
ה. את אנשי הציונות הדתית כינה לפחות פעם אחת בשם אנשי 'הדת והחיים'⁹⁶, כשם ספרו של המשכיל ראובן אשר ברודס⁹⁷. האם מקרה הוא?

ובכן, 'כל בר דעת ישקול בפלס' גם בסוגיה זו: לנוכח אוסף זה של נתונים, מה היה עליו להסיק? שהחזון איש פיתח את סגנונו הייחודי מתוך נבכי נפשו, בלי כל זיקה אל החוץ (כפי שמציע המבקר)? שאת עיתוני הפלס והצפירה קרא רק ברפרוף, והתמקד רק בחידושי ההלכה שבהם? שלא קרא מעולם עיתונים אחרים זולתם, אך בכל זאת היה מעודכן היטב בכל המתרחש בעולם (כטענת מחברי פאר הדור)⁹⁸? שעל ספרו של המשכיל ברודס למד מתוך עיוניו בש"ס ובפוסקים⁹⁹? שאת תיאורו 'למצב הטבעי' ול'אמנה החברתית' פיתח באופן עצמאי לחלוטין, והמציא את הגלגל מחדש? – אפשר להעלות אינספור סברות ותירוצים, אך גם כאן, כמדומני, יודה 'כל בר דעת', כי הערך המצטבר של כל הראיות הללו גם יחד מוליך להשערה מסתברת ביותר כי החזון איש קרא והכיר היטב ספרות משכילית, בין מכלי ראשון ובין מכלי שני.
וכעת, לאור המסקנה המסתברת עד מאוד שהגענו אליה כאן, כלום לא מתחזקת עוד יותר מסקנתנו דלעיל על הספקות הכבדים שפקדו את החזון איש בנעוריו לגבי דרכו הרעיונית? כמובן, אפשר להניח שכל ההיחשפות הזאת עברה על ידו בלא כל השפעה. אך אם יש לא מעט ראיות נוספות לספקות שניקרו בו, כלום לא מסתברת יותר ההשערה שספקות אלה ניעורו על רקע היחשפותו לתחומים ה'חיצוניים'? – המיתממים והמתעקשים ישיבו אולי בשלילה, אך מי שניגש לנושא בלא הטיות מוקדמות – ישיב אחרת.

פעילותו של ר' מאיר קרליץ בתנועת 'המזרחי' בספר נאמר כי ר' מאיר קרליץ, אחיו הבכור של החזון איש, היה חבר בתנועת 'המזרחי' הדתית-ציונית. את הדברים ביססתי על מחקרו של ישראל קלויזנר 'וילנה ירושלים דליטא'¹⁰⁰. על כך כותב המבקר: 'בענין השתייכותו של רבי מאיר קרליץ ל'מזרחי', כמעט ברור שלהד"מ¹⁰¹. בהערה הוא מוסיף: 'המקור בעמ' 277 הערה 97 [המפנה לעמוד בספר בו מאוזכר קלויזנר] אינו ראוי אפילו לדחייה' [!]¹⁰². לדבריו, רק שאלה אחת קטנה צריכה ביאור: 'תיוותר לנו רק השאלה האם [!] כיהן כר"מ אצל הרב ריינס בלידא ומדוע הפסיק זאת, ואכמ"ל'¹⁰³.
כאן איננו נדרשים ל'מאזן הסתברויות' אלא יש בידינו ראיות ש'מעל לכל ספק סביר'. ספרו של קלויזנר, אותו מבטל המבקר במחי יד, הוא אחד המחקרים היסודיים והטובים אודות יהדות וילנה

⁹⁵ קובץ אגרות (לעיל הערה 73), ב, קעג.

⁹⁶ הרב שלמה כהן ואח', פאר הדור, בני ברק תשכ"ז, א, עמ' שלד.

⁹⁷ בספר (עמ' 22), הצגתי טענה נוספת, המתבססת על האופן שבו איית החזון איש את שמו – קרליץ ולא קארעליץ – אך בראייה זו טעיתי: בארץ היו חרדים רבים שעברו לכתוב העברי לאחר עלייתם, ועל כן אין בכך כל ראייה להשפעה משכילית, ואילו מתקופת חייו של החזון איש בליטא לא מצאתי מקור המעיד על כך שנקט כתיב זה. אני מודה לאלה שהעירוני על נקודה זו, ובכללם המבקר (על הספר, עמ' 98-99) וגולשי האינטרנט מוסווי-השם.

⁹⁸ פאר הדור (לעיל הערה 96), א, עמ' קפ. הנה לפנינו 'מופת' ליטאי!

⁹⁹ אילו נניח היה יהודי חרדי בימינו מתאר מערכת יחסים כלשהי כ'סיפור על אהבה וחושך', או תהליך מסויים כ'מסע אל תום האלף', כלום לא היה מקום 'לחשוך' בו שהוא נחשף לספרות העברית החדשה יותר מן היהודי החרדי הממוצע? והרי הדברים קל וחומר כשמדובר בספר פחות מוכר לציבור הרחב, דוגמת ספרו של ברודס.

¹⁰⁰ קלויזנר, וילנה ירושלים דליטא – דורות אחרונים, 1881-1939, קיבוץ לוחמי הגטאות תשמ"ג, עמ' 224; מובא בספר, עמ' 42.

¹⁰¹ ליון, על הספר, עמ' 100.

¹⁰² שם, הערה 43.

¹⁰³ שם.

בזמן המודרני, אם לא הטוב שבהם. שבתי ועיינתי בספר זה, בדקתי על פי המפתח את מופעי שמו של ר' מאיר קרליץ, ונמצאתי למד כי לא זו בלבד שר' מאיר היה חבר ב'מזרחי' של וילנה אלא הוא היה מראשי התנועה בעיר זו: הוא היה אחד ממשתתפי האסיפה השנתית של מערכת החינוך של ה'מזרחי' (תרע"ט)¹⁰⁴; נמנה עם 13 המשתתפים באספת היסוד של מרכז ה'מזרחי' בוילנה (תר"פ)¹⁰⁵, הציג את מועמדותו לציר מטעם ה'מזרחי' בקונגרס הציוני ה-13 (תרפ"ג); שימש כבא כוח ה'מזרחי' לפעולות ציבוריות שונות בעיר¹⁰⁶; והיה אחד הנואמים בבתי כנסת בהסברה על מטרות המזרחי ולטובת איסוף 'שקל המזרחי' (לצד אח אחר של החזון איש, ר' משה קרליץ)¹⁰⁷. כל זאת – ככל הנראה עד לפולמוס הרבנות של 1929, שבעטיו התאכזבו כמה מחברי התנועה ממנה ומדרכה¹⁰⁸. את כל הדברים הללו מבסס קלויזנר, בקפידה רבה, על העיתונות היהודית בת הזמן¹⁰⁹. ממילא, גם השאלה ה'קטנה' על היותו חלק מסגל ההוראה של ישיבת לידא אינה מתמיהה ואינה צריכה ביאור¹¹⁰.

ובכן, אחיו הבכור והאהוב של גדול הדור היה 'מזרחניק'? הייתכן?? מסתבר שכן. בליטא של אותם הימים לא פעלו ה'מזרחי' ו'אגודת ישראל' כשני זרמים דתיים – אלא כשתי מפלגות פוליטיות גרידא בתוך אותו זרם חרדי. שלא כהיום, אדם שהשתייך ל'מזרחי' לא חדל בכך להיחשב 'חרדי'. מכל מקום, אוכל להרגיע את המבקר, כי פגם המשפחה החמור הזה כבר לא יפגע בשידוכי צאצאיו וקרוביו של ר' מאיר...

ממתי התפרסם החזון איש בארץ ישראל?

לא רק את קלויזנר מבטל המבקר כעפרא דארעא, אלא גם – בעקיפין, ומן הסתם שלא במתכוון – כמה מגדולי התורה שבוודאי נערצים עליו. בספר נאמר כמה פעמים שהחזון איש החל להתפרסם באליטה הרבנית בארץ רק לאחר פרשת פולמוס קו התאריך בשלהי שנת תש"א (1941). על כך חולק המבקר בתוקף. לדבריו, 'ידוע' [כך!] שבשנים תרצ"ו-תרצ"ז כבר היה החזון איש פוסק ומדריך למרביצי תורה ולצורבים, שבהשפעתו השתלבו ברבנות או בעסקנות ציבורית ברחבי ארץ ישראל, ובאמצעותם משך בחוטים בכל קצוות הארץ, ולא כפי שבראון שונה ומשלש **מאומדנא**¹¹¹. 'ידוע' – ילמדנו המבקר מהם מקורותיו לדבר 'ידוע' זה. הודיעני מהיכן דנתני! אך בכך אין די. לעומת מקורותיו המוצקים של המבקר לנתון ה'ידוע', טענתי הנגדית היא לדידו בבחינת 'אומדנא' גרידא! בעניין זה אפנה אפוא את המבקר לעמ' 81-82 בספר. לא פחות מחמש (!) עדויות מופיעות שם, המלמדות שאמנם כן, עד לראשית שנות הארבעים החזון איש כמעט שלא היה מוכר בארץ. העדים (לפי הסדר הכרונולוגי של השנים שאליהן הם מתייחסים) הם: הרב יצחק מאיר, מוותיקי בני ברק ולימים ראש העיר¹¹²; הרב אלעזר מנחם שך¹¹³; הרב אליקים שלזינגר, תלמידו של החזון איש¹¹⁴; הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי¹¹⁵; וכן ד"ר צבי יהודה, שגם הוא למד מפי החזון איש¹¹⁶.

¹⁰⁴ קלויזנר, וילנה (לעיל הערה 100), עמ' 611.

¹⁰⁵ שם, עמ' 361.

¹⁰⁶ שם, עמ' 224.

¹⁰⁷ שם, עמ' 162.

¹⁰⁸ שם, עמ' 227.

¹⁰⁹ למשל: יידישע צייטונג, יומון של ההסתדרות הציונית שיצא בוילנה, גליונות 109, 131, 132, 169, 185.

¹¹⁰ ניסוח השאלה – 'האם' ר' מאיר שימש כר"מ בלידא (ומשמע שהמבקר מפקפק בכך) ולאחר מכן 'מדוע' פרש ממנה –מזכירה את הבדיחה היהודית הישנה על אותו אדם ששאל פטיש משכנו. לאחר זמן, כשבא השכן לבקש את הכלי בחזרה, השיב לו השואל: 'ראשית, לא לקחתי ממך; שנית, כבר החזרתי לך; שלישית, אני עוד צריך אותו'.

¹¹¹ לוי, על הספר, עמ' 96.

¹¹² הרב יצחק מאיר, על חומותיו בני ברק, בני ברק תשנ"ג, ב, עמ' 273.

¹¹³ הרב אלעזר מנחם שך, שימושה של תורה (הרב מ"צ ברגמן, עורך), א, בני ברק תשנ"ט, עמ' רעט.

¹¹⁴ הרב אליקים שלזינגר, הדור והתקופה – רשימות מהנהגותיהם של מרן החזון איש זצוק"ל ומרן הגרי"ז מבריסק זצוק"ל ולקט זכרונות ממרן הגרי"ץ דושינסקי זצוק"ל וממרן הגרי"ר בענגיס זצוק"ל, לונדון וירושלים תש"ס, עמ' מז.

מובאות ישירות מפי האישים הללו מצוטטות בספר, בעמודים הנזכרים, ולא אחזור עליהן כאן. ובכן, האמנם 'אומדנא'? האם כל העדויות הללו אינן נחשבות לכלום בעיני המבקר? האם גם את דבריהם של הללו – ובהם כמה גדולי תורה ותלמידי חכמים מובהקים – הוא רואה כמי שאינם ראויים אפילו לדחייה?

יחסיו המעורערים של החזון איש עם אשתו הספר מתאר בכמה מקומות את יחסיו העכורים של החזון איש עם אשתו באשה (בתייה). גם על קביעות אלה יצא קצף רב. המבקר כותב על כך בהתרגשות:

בביטוי "יחסים מעורערים עם אשתו" הכוונה בשפתינו [!] לערעור השלום בבית, לוויכוחים ממושכים ולמריבות וכד' שמקורם ב"מידות", כאילו לא היה מרן החזו"א סמל השלמות במידות הטובות המעודנות והמעובדות עד קצה – ומעבר לקצה – ההשגה האנושית. דברים אלו כפי שנכתבו הם בגדר עלילה!¹¹⁷

אלא שהמבקר עצמו מביא במו ידיו דוגמאות לכך שהספר מציין במפורש את התנהגותו המאופקת של החזון איש כלפי אשתו¹¹⁸. אופיה הקשה של באשה, אשת החזו"א, הוא עובדה כה ידועה, עד שאפילו המבקר אינו מכחישה, ובעקיפין אף מודה בה בעצם דבריו על האיפוק שנדרש החזון איש לגלות. ידעו על כך לא רק קרוביו ומכריו של החזון איש, אלא גם מבקרים מן השורה, שנחשפו ליחסה הבלתי נעים, לא רק כלפיהם (כלפי המבקרים) אלא גם כלפי בעלה. כך עלה גם מדבריהם של כל העדים שעיינו שוחחתי בעניין זה (שחלקם לימדו עליה זכות, אך מתוך לימוד הזכות אתה שומע שיש על מה ללמד זכות...). העדויות על אופיה והתנהגותה מצויות לא רק אצל חיים גראדה וחיים קוליץ אלא אף בהגיגרפיות החרדיות, שניסו לטשטשן בדרכים לא-מתוחכמות. מן העדויות השונות עולה שמצבה הנפשי של באשה החמיר לאחר עלייתם של בני הזוג לארץ.

ברור ל"כל בר דעת", שכאשר אלו הם פני הדברים, בני הזוג אינם חיים חיים הרמוניים שלווים, בלשון המעטה. החזון איש, בעדינות ובאיפוק יוצאי דופן, השתדל להסתגל לגחמותיה של אשתו, להימנע מכל חיכוך עימה ולהבליג בשקט על ייסוריו; על כך אין חולק, וכאמור, גם הספר מציין זאת. אך החזון איש גם השתדל להתרחק מאשתו ככל שרק יכול היה. על פי אחת העדויות, מגיל ארבעים לערך הוא לא נגע בה כלל, ואף לא העביר חפצים במישרין אל ידה; הוא יצא לחופשותיו בלעדיה; הוא מיעט לשוחח איתה, והשתדל לחמוק משהיה משותפת עמה. היא, מצידה, גם לא חסכה את שבט לשונה מבעלה, בפניו ושלא בפניו¹¹⁹. מה שם יקרא אפוא ליחסים מעין אלה? – אינני יודע מהי אותה 'שפתינו' שבה לדעת המבקר אין קוראים ליחסים כאלה 'יחסים מעורערים', אך בלשון בני אדם מן הישוב יחסים כאלה הם יחסים מעורערים עד מאוד. אילו סיפרתי למבקר על פלוני או אלמוני שזה מצב יחסיו עם אשתו – אני סמוך ובטוח שהיה אומר עליהם כי יחסיהם מעורערים ביותר, ואילו היו ממעגל מכריו מן הסתם אף היה משית עצות כיצד להביאם על תקנתם; אך כשהדברים אמורים באישיות גדולה ונערצת – שאני, לדעתו; או אז מסגל המבקר לעצמו שפה אחרת, או שמא ממציא שפה חדשה, כדי לעשות את הדברים נוחים יותר.

הייתה מהפכה? היו תמורות?

¹¹⁵ הרב יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי, היוםם בכדור הארץ, ירושלים תש"ג, עמ' 2-3.

¹¹⁶ ראה תמליל שיחות עמו בנספח ב' של עבודת הדוקטור (לעיל הערה 75), עמ' 26.

¹¹⁷ ליון, על הספר, עמ' 94.

¹¹⁸ שם, הערה 5.

¹¹⁹ על אזכור כינוי גנאי מסויים שבאשה הדביקה לבעלה (על פי עדויות לא מעטות) – ויתרתי, בעיקר מחמת נקיות הלשון.

מתלונן המבקר: 'אינספור פעמים מונחת בספר ההנחה שבדעותיו [של החזון איש] חלו "תמורות" (לשון בראון) במהלך השנים, אך התבוננות מעטה מראה שאין – ולא הייתה קיימת – כל סתירה אמיתית בדעותיו לאורך ימי חייו¹²⁰. בהמשך הוא אף קובל על כך שתיארת את החזון איש כמי שדעותיו בכמה עניינים, ובהן גם השאלות הפוליטיות שבערו בחלל עולמה של הארץ בשנות השלושים, התגבשו מתוך תגובה או פולמוס¹²¹.

אכן כן; אני מניח את החזקה המוזרה, שבני אדם אינטליגנטים משתנים במהלך חייהם! הנסיון מלמד כי אנשים הנשארים ללא שינוי הם על פי רוב לא-מורכבים ואף משעממים, והחזון איש לא היה כזה. אכן, כשם שיש רשות לחוקר לשער השערות ולהעריך הערכות ענייניות (לא שיפוטיות), יש לו גם רשות להניח חזקות מוסכמות, החלות על רובא דרובא של בני האדם, גם על הגדולים והמופלאים ביותר. ואולם, מסקנות הספר אינן נשענות על חזקות אלה. לכל התמורות שבהן עסקתי הבאתי מקורות ברורים. בסוגיות שונות – כגון התמורה ביחסו של החזון איש אל הרב קוק והתמורה ביחסו אל הקנאים – המקורות אף מאפשרים מעקב כמעט מדויק אחרי שלבי התפתחותה התמורה. אין טעם לחזור ולהאריך במקורות אלה; כולם מופיעים בספר, וישפוט הקורא בעצמו. מכל מקום, בקוראי את דברי המבקר תהיתי ביני לביני מאימתי לדעתו היה החזון איש בשל ומגובש בכל עמדותיו: מנישואיו? מבר המצווה שלו? מלידתו?

נראה כי לדעת המבקר לא רק החזון איש לא השתנה במאומה כל ימי חייו, אלא גם החברה החרדית אינה אלא המשך של הנושנות בלא שינוי ותמורה. ברוח זו המבקר קובל על כך שאני מדבר על 'מהפכה' שהתחוללה בחרדיות הישראלית, ועל כך שאני רואה את החזון איש כאחד מאבותיה¹²². עיקרה של מהפכה זו היא בכך שכמעט כל הגברים הצעירים במגזר שלם באוכלוסיה היהודית ממשיכים בלימודיהם התורניים עד גיל מבוגר, וכמעט שאינם עוסקים בפרנסת ביתם. אין טעם להאריך כאן לריק. אם מבקש המבקר לסתור טענה זו, ייכבד ויראה לי מקום וזמן בתולדות ישראל שבו היה תקדים למצב שכזה. אם ימצא, אחזור בי; אם לא – הרי שיש כאן מהפכה. והרי הדברים קל וחומר כשמדובר בחברה האמונה על המשכיות שמרנית ועל שמירת דרכי אבות.

המבקר הצביע על כך שהיו בארץ ישראל 'כוללים' מן הטיפוס הליטאי עוד לפני כולל חזון איש, ומעיר שנגררתי בעניין זה אחרי קביעתו של 'פאר הדור', שאמר ש'כולל חזון איש' היה הראשון מסוגו ביישוב החדש¹²³. בכך צודק המבקר, ואם תהיה מהדורה נוספת של הספר אשתדל אי"ה לתקן פרט זה. אך עדיין נשאלת השאלה: האם עמדו מאחורי כוללים אלה מנהיגים רוחניים רבי השפעה, שיכלו להפוך אותם לדוגמה ולמופת, שבעקבותיו יקומו בתנופה מוסדות רבים אחרים? האם כוללים קודמים אלה (בודדים וקטנים, יש לציין) הפכו לסמלים? כמה בכלל ידעו על קיומם? האם את הללו שיוו לנגד עיניהם אלה שחוללו את 'חברת הלומדים' החרדית? מן הבחינות הללו, עדיין יש לראות את כולל החזון איש כגרעין המקדים של חברה זו, שממנה הלכה והתרחבה תופעת הכוללים, במיוחד משנות השישים של המאה ה-20 (כלומר, שנים לאחר פטירת החזון איש) ואילך.

מקורות מהימנים, מקורות מוטים ומקורות נשכחים

המבקר מעלה כמה טענות לגבי מקורותיי ויחסי אליהם. לדעתו, המקורות האובייקטיביים (!) ביותר לגבי החזון איש הם 'אלו שקיבלו את דרכיהם מפיו ועומדים יום ביום במבחן החיים על פי דרכו ושיטתו'¹²⁴ (ורומז שהוא עצמו נמנה בין אלה). לדבריו, לא ברור איך יכול היה המחבר להתעלם

¹²⁰ לוי, על הספר, עמ' 95-96.

¹²¹ שם, עמ' 97 ועוד.

¹²² לוי, על הספר, עמ' 97. הוא אף מייחס לי ביקורת 'קטלנית' (כלשונו) על החברה החרדית, ואינני מבין על מה מוסבים דבריו. וכמו כן נשגב מבינתי מה פגם מצא המבקר בדבריי על 'הזדהותו [של החזון איש] עם דרכם של החקלאים [החרדים]' (שם, עמ' 95).

¹²³ לוי, שם, הערה 25. על כך העירני גם הרב ד"ר שלמה טיקוצ'ינסקי, ואני מודה לשניהם.

¹²⁴ לוי, על הספר, עמ' 92, הערה 1.

[כך!] מזווית ההסתכלות של תלמידיו [של החזון איש] ובני משפחתו¹²⁵. הוא מלין על כך שהתייחסתי בחשדנות אל העדויות המובאות בשמו של ר' דוד פרנקל, מקורבו הקנאי של החזון איש¹²⁶. כמו כן הוא מעיר לי על כך שנשמטו ממני עדויות המובאות בספרים אחרים – כולם של בעל הפסוודונים י' סג"ל: 'ואלה תולדות יצחק', על חייו של ר' ברוך יצחק לוי (בני ברק תשנ"ט); ר' וועלוול דער איידל מאן (בני ברק תשס"ג), על חייו של ר' זאב איידלמן; ו'השקדן' (א-ב, ירושלים תש"ע-תשע"א), על חיי הרב יוסף שלום אלישיב (יבדל"א). לדעתו, אילו השתמשתי במקורות אלה הייתי יודע אל נכון שהחזון איש ניסה ללמוד בבריסק ולא בוולוז'ין¹²⁷, שהוא אכן נמלך בחפץ חיים ב-1929 (טענה שפקפקתי בה מעט)¹²⁸, ושהיו כוללים ביישוב החדש לפני 'כולל חזון איש'¹²⁹.

אשיב על הטענות הללו כסדרן. מרבית החומר הקיים על החזון איש הוא מדברי קרוביו, תלמידיו, מעריציו וההולכים לאורו. הבאתי בספר מאות רבות, אם לא אלפים, של מובאות מן הספרות החרדית המביאה את דבריהם ואת נקודת השקפתם, כך שייחוס 'התעלמות' מצדי למקורות אלה הוא גרוטסקי, אם לא למטה מזה. כאמור, החלק הביוגרפי של הספר לא בא ולא התיימר להעלות מקורות חדשים לביוגרפיה, אלא להשתמש במקורות הקיימים (החרדיים ברובם, כאמור); אך אילו הייתי פונה בכל זאת לאיסוף מחודש של עדויות ושמעות הייתי הולך דווקא אל אלה שאינם ממעגלו הקרוב של החזון איש ומחוגי 'ההשקפה הטהורה', ולא משום שאני כופר באמינות דבריהם של אלה, אלא משום שנקודת המבט שלהם כבר זכתה לתיעוד ולביטוי נרחבים דיים, ואילו עדויות מנקודות מבט אחרות יש לנו רק במשורה. תמונה ביוגרפית טובה היא זו המצויירת מתוך שלל נקודות המבט הקיימות, ובוודאי לא רק מנקודת מבט אחת. אם החסרתי משהו בספר, הרי זה דווקא משום שנתתי (בלית ברירה) מקום נרחב הרבה יותר לנקודת המבט החרדית לעומת האחרות, מכיוון שחיבוריה היו זמינים לי.

יתר על כן, 'כל בר דעת' יודע שמעריציו של מנהיג וההולכים בדרכו אינם בהכרח המהימנים ביותר להעיד עליו. לעתים קרובות ההערצה מקלקלת את השורה (אכן, גם זו חזקה שאין להימלט ממנה). ולא זו בלבד, אלא שלעתים יש לבני אדם נטייה – מדעת או שלא מדעת – לצבוע את המנהיג הנערץ בצבעים הקרובים יותר לעצמם ולהשקפת עולמם. אכן, נתתי משקל נמוך יותר לעדויות ר' דוד פרנקל, לאחר שנוכחתי כי באופן עקבי הוא נוטה לצבוע את החזון איש בצבעים קנאיים יותר משאר העדויות עליו. הוא הדין גם לגבי הרב אליקים שליזינגר. באותה מידה הבעתי זהירות כלפי עדויותיו של ד"ר צבי יהודה, שהעשירו אותי עד מאוד, בשל נטייתו לצבוע את החזון איש באור מעט 'נאור' מדי וליברלי מדי לפי הבנתי¹³⁰. ככלל, לא שללתי לא את אלה ולא את אלה. את כולם השתדלתי להביא, ואת כולם השתדלתי לבחון באמות מידה של ביקורת זהירה.

אשר לעדויות שנשמטו ממני: אכן, לא ראיתי ולא יכולתי לראות כל דבר שנכתב על החזון איש בכל הביוגרפיות הרבניות הרואות אור בשנים האחרונות. קראתי בעניין את ספרו של סג"ל על הרב אלישיב, שהוא 'גדול הדור' של המגזר הליטאי כיום, אלא שספר זה יצא לאור בשנת תש"ע, בעוד שהביבליוגרפיה של ספרי מעודכנת רק עד לראשית תשס"ט. מנגד, לא ידעתי על שני ספריו האחרים, שאמנם נכתבו קודם לשנת תשס"ט אך עוסקים ברבנים מוכרים הרבה פחות. אם בעתיד תצא מהדורה חדשה של הספר, אשמח לעדכן ולהוסיף גם מקורות אלה ואת האמור בהם¹³¹. אך תמהני מדוע סבור המבקר שהיה עלי לתת עדיפות לעדויות המובאות בספרים אלה על פני

¹²⁵ שם, עמ' 92.

¹²⁶ שם, הערה 1.

¹²⁷ שם, הערה 37.

¹²⁸ שם, עמ' 99.

¹²⁹ שם, עמ' 97, הערה 25.

¹³⁰ החזון איש, עמ' 9. את ההסתייגות הזאת 'שכח' המבקר.

¹³¹ ובכלל, בספר רב מימדים שכזה לא ייתכן שלא יחולו טעויות, וכבר העירוני על טעויות נקודתיות שאשמח לתקן בעתיד. אני מנצל הזדמנות זו כדי להודות לכל אלה שהעירו ותיקנו, ובמיוחד אלה שעשו זאת ברוח טובה ומתוך בקשת האמת.

העדויות שבספרים אחרים. למשל: אם בכמה ביוגרפיות על החזון איש נאמר כי הוא ניסה ללמוד בוולוז'ין ובאחרות נאמר שהלך לבריסק, למה עליי להעדיף קטגורית דווקא את הספר 'ר' וועלוול דער איידל מאן', שבו נאמר שהלך לבריסק? אתמהא.

הבנת הנקרא ועיוות הנכתב

נחלקו הפוסקים אם דורשין לשון הדיוט או לא. נראה כי המבקר הכריע שדורשין, לכל הפחות ביחס לספרי. בשקדנות מעוררת השתאות אסף וליקט את כל המקומות שבהן נקטתי לשון ספק, לשון ספק נוטה, לשון קרוב לוודאי ולשון ודאי¹³². לכבוד הוא לי שראה על כך, אך אפילו בעיניי זהו כבוד מוגזם. דיבר הספר בלשון בני אדם, ואין צורך לדקדק בו כולי האי. לא אתייחס לכל ההפניות הללו, ורק זאת אומר: ספר מחקרי איננו דו"ח יבש של פקיד זוט. מותר ורצוי לשער בו השערות, מותר ורצוי להעריך את מידת חוזקן או חולשתן של אפשרויות שונות, ובכלל מותר ורצוי להעלות בו הערכות על נושא המחקר, ובלבד שאין שיפוטיות (טוב או רע), אלא נוגעות למבט הרחב יותר על העובדות הנדונות (תכונותיהם של בני אדם העולות מן העובדות; הערכה של מידת הצלחתם או כשלונם; וכדומה). הכל, כמובן, בכפוף למגבלות של נקיות הלשון ומידת דרך ארץ.

אשר על כן, אין מקום לתלונתו של המבקר עלי כך שהתייחסתי אל החזון איש בהקשר מסויים במילים 'האברך התמים'¹³³. מה שם ייקרא ליהודי אלמוני מעיירה מרוחקת השולח מכתב בעברית מליצית לבית המשפט הרוסי שדן בפרשת בייליס, כדי שישמש ראייה במשפט סנסציוני (ועתיר עדים-מומחים!) לכך שהיהדות אינה דוגלת בשימוש בדם למטרות פולחן? כלום היה עליי לכתוב שמהלך זה מראה עד כמה היה בקי בנתיבי סדר הדין הפלילי של המשפט המודרני (ברוח טענתו של 'פאר הדור' שהיה בקי בהוויות העולם אף שלא נזקק לעיתונים או לכל כיוצא בהם)¹³⁴?

אלא שאחר כל דקדוקו של המבקר בלשון הספר – בכמה מקומות לא דקדק כלל ועיקר. יש שהוא מייחס לי סתירות בדברי, וכאשר בדקתי אותן לא מצאתי כל סתירה¹³⁵. במקומות אחרים הוא לוקה בהבנת הנקרא: כתבתי שמרבית אברכי הכוללים לומדים במוסדות אלה עד קרוב לגיל ארבעים – ואילו המבקר החליט שכך כתבתי על כולל חזון איש דווקא¹³⁶. הוא מתקומם על כך שכתבתי שהחזון איש מייצג עמדה של 'אליטיזם ליטאי', שכן, לדבריו, אי אפשר להציג כאליטיסט 'אדם שלא רכש מגבעת חדשה לראשו מהחתונה עד לפטירתו'¹³⁷ ושהיה קרוב להמון העם, ולמותר לומר שהמבקר איננו מבין את משמעות המילה 'אליטיסט', ומבלבל בין אליטיזם (כעמדה רעיונית) לבין סתם התנשאות או התהדרות חיצונית (כתכונה התנהגותית)¹³⁸. אך כל אלה עוד נסלחים לעומת המקומות שבהם עיוות המבקר במכוון. כך, למשל, כתב המבקר: 'בלי מקור וללא הבעת דעה הפוכה (ואפילו לא בתור השערה כדרכו) דוחה בראון את דברי קודמו בנחרצות, בלשון "בהחלט", "זכרנו בגד בו", ומפנה את הקורא לעמ' 277 קטע 5 בספר¹³⁹. – האמנם? המעיין בספר במקום הנדון מוצא שהמבקר הדקדקן השמיט רק מילה אחת מן הכתוב שם: 'ייתכן'. לשון

¹³² ליוין, על הספר, עמ' 94.

¹³³ עמ' 36; ראה ליוין, על הספר, עמ' 95.

¹³⁴ פאר הדור, א (לעיל הערה 96), עמ' קפ.

¹³⁵ אתן דוגמא אחת בלבד, אחת מני רבות: המבקר מוצא סתירה לטענותיי מדברים שכתבתי בעמ' 42 בהערה 98 (ליוין, על הספר, עמ' 99, הערה 39).

הפכתי והפכתי בהערה זו, ולא מצאתי בה כל סתירה לדברי האחרים.

¹³⁶ ליוין, על הספר, עמ' 96.

¹³⁷ ליוין, על הספר, עמ' 98.

¹³⁸ להפתעת לא מצאתי הגדרה למילה זו במילון אבן שושן ובמילון הלועזי-עברי של דן פינס. אשתמש אפוא בהגדרת המילה elitism

שהוצאתי ממילון אוקספורד האינטרנטי: Advocacy of or reliance on the leadership and dominance of an élite (in a society, or in any body or class of persons). תרגום חופשי: צידוד במנהיגות ובעליונות של אליטה (בחברה או בכל גוף או קבוצה של בני

אדם), או הסתמכות על אליטה שכזו.

¹³⁹ ליוין, על הספר, עמ' 100, הערה 44.

הספר: 'בהחלט ייתכן שזכרוננו [...] בגד בו'. נחרצות? לשון ודאי ולא לשון השערה? – ישפוט 'כל בר דעת'.

כאמור, אלה רק דוגמאות אחדות למקרים שבהם דקדקנותו-לכאורה של המבקר נכבשה לפתע פתאום, ופינתה מקומה לאי-דיוקים בוטים, בטעות או במכוון.

אחרית דבר: על מחקר, הגיוגרפיה וחינוך טוב

המבקר קובל על כך שהספר פורסם במסע שיווק בציבור החרדי כ'ספר חובה לכל בן תורה'. אין הדברים יוצאים מכלל סיסמה פרסומית¹⁴⁰, אך במובן מסויים אני סבור שאכן הספר הוא ספר חובה לכל בן תורה. רוב בני התורה מכירים היטב את יצירתו של החזון איש, והוא מהווה בלי ספק דמות מופת שהם גדלים לאורה. ואולם, את דמותו המרשימה הם מכירים רק משתי זוויות: את תולדות חייו הם מכירים מבעד להגיוגרפיות החרדיות, ואילו את יצירתו – מבעד לכתביו עצמם. כמעט שאין בעולם החרדי חיבור המנתח את דרכי לימודו ואת חידושו, זולת כמה ספרי ליקוטים המוציאים משפטי מפתח מתוך כתביו ומסדרים אותם לפי סדר ענייני¹⁴¹. אלא שהחזון איש ראוי ליותר מכך. את ההגיוגרפיות החרדיות אין כיום כמעט מי שקורא בתמימות, ורבים בציבור החרדי אף מתייחסים אליהן באירוניה. את כתביו לומדים רבים מבני התורה בעולם החרדי (וגם מחוצה לו) בדרכים המסורתיות, ובלי ספק רבים מהם מיטיבים להבינם ולהעמיק בהם, אך ניתוחם של כתבים אלה יכול להיעשות גם בדרכים אחרות, בסיוע דגמים אנליטיים מופשטים יותר, שיש בהם כדי להאיר את הפוסק ואת יצירתו באור אחר – אולי זר ומוזר במבט ראשון למי שאינו מורגל בהם, אך מעשיר ומעניין במבט שני ושלישי, דווקא ובמיוחד עבור מי שאינו מורגל בהן¹⁴².

אני מבקש לחתום את מאמרי זה בדברים החורגים מן ההיבט ה'מקצועי' הצר (שהרי, ככלות הכול, ביקורתו של המבקר איננה נובעת מאי-נחת מקצועית אלא מאי-נחת 'השקפתית'): אם סבור מישהו שההגיוגרפיות המגויסות מקדמות את החינוך החרדי ומחדירות בקוראיהן הצעירים את ערכי 'ההשקפה הטהורה' – אין הוא אלא טועה. כבר בשנת תרפ"ט לערך כתב החזון איש את הדברים מהם שאבתי את הכותרת למאמר זה: 'ראוי להמחזיקים בתורת ה' לדעת את גדוליה באופים האמיתיים'¹⁴³. והרי הדברים נכונים מקל וחומר לימינו; כיום כבר קשה מאוד להסתיר דברים 'בעייתיים' ו'לא נוחים' מעיני הציבור. הדור הצעיר החרדי מפוכח ואף ציני יותר מקודמיו, צורך לא רק אינטרנט אלא גם ספרות אקדמית, וכאמור – רבים הם אלה המתייחסים אל ספרות ההגיוגרפיה בלגלוג. לעת הזאת, לא מחצאי אמיתות וצנזורות תצמח ישועתו והצלחתו של החינוך החרדי. כיום מוטב להגיש לקוראים 'גדולים' אנושיים-אבל-מהימנים יותר מאשר גדולים שמימיים-אבל-מזוייפים, שמחברי קורותיהם ממעיטים בערך האינטליגנציה של קוראיהם. חזקה על דמותם של מנהיגים גדולים שתתנשא אל מעל 'לכתמים'-כביכול שבסיפורי חייהם. ואמנם, רבים מקוראי הספר שאינם מחוגי 'ההשקפה הטהורה' – חרדים ולא חרדים – פנו אליי ואמרו שדמות החזון איש העולה מן הספר מרשימה ומעוררת כבוד, וכי אישיותו מיתמרת ועולה דווקא מתוך נסיבות חייו הריאליות – עם הספקות והלבטים של בחרותו, עם אחיו ה'מזרחניק' לשעבר ועם אשתו קשת הרוח – הרבה יותר מאשר בתיאורים הפלקאטיים, הילדותיים, של בעלי הגישה ההגיוגרפית.

¹⁴⁰ הנה כי כן, לא רק לשון הדיוט של הספר דורש המבקר, אלא אף לשון הדיוט של מודעות הפרסום עליו!

¹⁴¹ בין החרגים יש לציין כמובן את מאמרו הישן והטוב של הרב זווין: הרב שלמה יוסף זיון, אישים ושיטות, ירושלים תשל"ז, עמ' 39–86. חיבור נוסף העושה זאת הוא הקונטרס 'דרך איש' מאת הרב אורי טיגר (ירושלים תשס"ט). זוהי חוברת קטנת כמות אך רבת איכות, שהגיעה לידי רק לאחר שהספר כבר ירד לדפוס, ולכן – לצערי – לא יכולתי להסתייע בה.

¹⁴² המבקר לא נתן את דעתו כלל לחלק ההלכתי של הספר (לדבריו 'כמעט שלא' נגע בחלק ההלכתי [ליון], על הספר, עמ' 100, הערה 46), אך למעשה לא נגע בו כלל וכלל. בדומה לו נהגו גם כמה מן המבקרים האחרים שבאו מנקודת 'ההשקפה הטהורה' אל הספר, שנגעו בעיקר בביוגרפיה ובחלק הציבורי. ותמהני, מדוע בני תורה העוסקים מרבית שנותיהם בש"ס ופוסקים לא מצאו צורך להיכנס לדיון ההלכתי, שמרבית הספר מוקדש לו?

¹⁴³ פאר הדור, א (לעיל הערה 96), עמ' שח.

תשובה גלויה לד"ר בראון על תגובתו ב'המעין' למאמרי על ספרו 'החזון איש'

לכבוד

ד"ר בני בראון שיחי'.

שלו' ורוב ברכות.

מאחר והטרחת עצמך מאוד להאריך ולענות ב-15 עמודים בגליון 200 של 'המעין' על 9 עמודי מאמרי שנדפסו שם גליון 199, (מתוך כפליים ביקורות והערות שהיו לי על השליש הביוגרפי, ועוד כך על החלק ההלכתי, אותם לא רצה עורך המעין להכניס). ואין רצוני לפרסם שם את תגובתי 'אחד על אחד' שעלו בראשי בעת קריאת מאמרך; כי דומה שכבר יצאנו שנינו ידי חובת הצעת דעותינו לפני קוראי הספר וקוראי 'המעין'. הדברים ערוכים לפני הציבור, והרואה יבחר. אמצא לנכון אך להעלותן בקצרה כדלהלן.

אקדים 3 נקודות;

(1) ספרך הנכבד ממלא שלוש פונקציות: עבודת דוקטור; הכנסה כספית; והגדרה חדשנית בחקר דמות החזון איש. את שתי הפונקציות הראשונות אינני מערער, וכבודך נשאר מונח במקומו הראוי לו, עם ספר אקדמי ברמה גבוהה באמת, תואר וכסף. זו לא היתה הסתפקות 'במועט' מבחינתך, אילו הטית אוזן להודות לביקורת שהיא רק על הפונקציה השלישית. שמעתי אודותיך אחרי כתיבת מאמר ביקורתי הראשון בתור אדם המעלה, שהתכווין אך לטוב ויגע ומצא כפי מידתו – אם כי לא העפיל למרומי ההשגה על החזו"א כפי שהיה, אך לא משום כוונת שינוי מהאמת. גם שמעתי שנפגעת אישית ממאמרי, ורציתי לבקש סליחתך, להסביר שלא התכוונתי אישית חלילה, ואם הדברים שנכתבו אחרי חקר הספר לא מאפיינים את כותבו, למרות התנסחויות שמראות לכאורה משהו, אין זאת אלא משל לחוסר היכולת לאפיין את מחבר החזון איש על פי חקר אגרות ואי אלו קטעים מספרו; ושאפיון שגוי – פוגע ודורש בקשת סליחה והתנצלות. לא חשבתי על ירידה נוספת לויכוח. אך משהגבת חיזוק את החשד, למדרגת 'סביר', שמאחורי פרסום הספר – דעות מוקדמות ולא טעות משגה ותום לב. על זאת אבוא הפעם, ועם הכל אדגיש שאין זו חלילה טינה פרטית על אישיותך.

(2) שורת ביטויים שלמה ממאמרי בהמעין שקבלה תשומת לב בתגובתך, אינה משלי ולא יצאו מעטי כלל ועיקר. הם נתוספו ע"י עורך המעין כתקציר או תחליף לקטעים שלמים מורכבים ומסורבלים כנראה לעין ביקורתו המקצועית שכתבתי אני במקור. [כתבת: "לא אתייחס ללשונות המתלהמות של המבקר... 'לא רציני'; 'עלילה'; 'אבסורד'..." שלא יצאו מעטי. וכן: "מכל מקום בקוראי את דברי המבקר תהיתי ביני לביני מאימתי לדעתו וכו'"], אשר זה וכל הקטע שלפניו מגיב על המילים "לאורך ימי חייו" שלא יצאו מעטי. וכן: "כמעט שלא נגעתי בחלק ההלכתי" כתבתי קטע שונה לחלוטין]. אני מזדהה עם הרגשת ה'נרדף' ושיתוף קהל הקוראים נגד שפה זו. אך לא אני ה'רודף'.

(3) ספרך – הוא התגלמות והתאמה מושלמת לדברי החזון איש באגרתו אודות בעלי הביקורת. אמנם אתה מכנני 'מבקר', אולם לא אני המבקר כי אם אתה בספרך מבקר את החזון איש ובעיקר את ספרי הביוגרפיה שעליו. גם מאמרך זה מלא בביקורת עליהם. אתה ניצב כמלומד, שכותב על בסיס מחקרים ונתונים מדויקים במגוון סרגלי הסתברויות שקולים, שדברך נובעים 'מהראש' ולא 'מהבטן'. שאתה תוקף ימין ושמאל על 'צרות מבט' החרדים המעוותים ביוגרפיות והיסטוריות לפי מוצא מבטם, ומעמיד את עצמך כאובייקטיבי ואמין ביושר אינטלקטואלי שלא גורר חלילה את מושא ספרך אל מגרשך המצומצם וראות עיניך המוגבלות. אך קריאת מאמר תגובתך משאירה רושם הפוך.

ואלו השגותי על מאמר תגובתך:

א. על התלונה החוזרת פעמיים כי עסקתי רק בביוגרפיה – כבר עניתי למעלה. ואוסיף: אילו היו מתפרסמות הערותי על החלק 'ההלכתי' שהוא רוב הספר, היית רווה מהם פחות נחת מההערות שעל החלק הביוגרפי. תמיהתך הכוללנית שאברכים שעוסקים בהלכה לא דנים בספרך בחלק ההלכתי, אינה במקומה, מפני עיסוק אברך בחלק ההלכתי מתמקד במהות ובעיונה של הלכה, 'מה צדדי ההלכה', ולא בחלק המחקרי השיטחי 'מתי' נישנית הלכה; 'היכן', ופסיכולוגיות שכביכול מאחורי הנושא ההלכתי וההכרעה בו. (נזקקתי למחקרך ההלכתי על החזון איש, רק מפני שראיתי בו בין השאר אי אלו דברים מקוממים בסגנון של חוקרי המסורת 'מבקרי המקרא' ו'מבקרי חז"ל' הבלתי מאמינים).

ב. התנצלותך בפתח התגובה, שה'קווים הביוגרפיים' אינם "ביוגרפיה" ולא עבדת על זה במיוחד, וכו', היא חיזוק נוסף לטענתי שלא הגעת לאמת עובדתית. קליעתך החטיאה את המטרה. ציירת איור נאה אבל בשום אופן לא את החזון איש. עוד עלי להעיר: אם מלכתחילה לא התכוונת להקיף בדיוק את הביוגרפיה, איך הנך מערער על קודמך שלפחות לטענתם כן התעמקו בעובדות שהיו לפניכם, הרי אין "ויש להקשות בדוחק"?

לקחת על עצמך את המשא לחשוף אמת שהוסתרה כביכול, **לשבור 'מיתוס' על דמות החזון איש, והנך מעז לעשות זאת בכלאחר יד מבלי לטרוח במיוחד להקיף את הביוגרפיה?**

באותו נושא - הבדל נא בין: "מי שדורש הוכחה גבוהה מזו הוא בדרך כלל מי שעבורו המציאות כבר 'ידועה' מראש וכו'"; לבין: "מי שדורש הוכחה גבוהה מזו הוא בדרך כלל מי שעבורו המציאות ידועה וכו'", ללא מירכאות. ההובנתי??

ג. בתגובתך הנך עונה למבקרים מצד ההשקפה 'הטהורה' שכנראה פגשת בהם בכל מיני צמתים, ומערבבה עם תשובתך אלי. הדברים שלי נכתבו מבסיס אימות או עימות נתונים, ולא מאידיאולוגיה. הייתי מבין אותך יותר אם היית משיב לי בנפרד ולהם בנפרד. לשוא הנך מטיל בי 'השקפה טהורה' כמה פעמים לאורך המאמר.

מאחר ובכל זאת פנית אלי בנימה זו, אתמקד אך לרגע מנקודת המבט החרדית הרווחת שאינה מבקרת את הספר מחמת דיוקו או אי דיוקו, אלא מקטלגת אותו לפי כותבו ו**מגמתו**. סיווג שאתה מכנה בלעג 'השקפה הטהורה'. הנה, על טעם וריח, כידוע, אין להתווכח. ותבשיל כלשהו נמדד בטעמים לפי הטועמים. אכן הטעם של כל עדה נשאר לפי הרגלי מטבחה בביתם פנימה וכפי שהורגלו מילדות, ובדרך כלל לא קונים תבשיל שמתובל בסגנון מסורת שונה, ואם קרה ומחמת טעות בשילוט נכנס פולני למסעדה ביתית תימנית, הוא לא יאהב את המוגש לפניו, גם אם שמו יהיה טשאלנט.

ודוקא בגלל שזה נקרא בהטעייה צ'ולנט, הוא יפרסם בין מכריו שלא יטעו לקנות את הטשאלנט המזויף בטעם חילבה. והיה אם כתוצאה מכך יתלה בעל המסעדה הנעלב ממחאת הפולני, שלט ענק ובו יהיה רשום בגאווה ובהתרסה "צ'ולנט אמיתי תימני אסלי מקורי, מכיל זעתר, חילבה, געת", לאף אחד לא תהיינה תלונות. הדבר היחיד שישאל הפולני ההוא: למה לא עשית זאת קודם?

המאמר של כב' בהמעין הוא שלט בולט שכותב הספר בעצמו מדגיש את מוצא הסתכלותו ומדדי אבחנותיו, מרוחק וחסר ידע מינימלי בעובדות או הכרת המציאות או פגישה עם בעלי אופי מולד זהה, שמנתח אותו כשוה מול שוה, כאילו הנכם חברים ותיקים מספסל הלימודים. מאמרך זה, הוא כשלט וככותרת המבליטים בצורה ברורה לעין כל את הנושאים היותר בעייתיים ואת רמת ה'הוכחות' להנחות ולמסקנות, שבספר הם בלועים בס'. אין לאף בעל ביקורת חרדי בעיה עם זה. השאלה היחידה היא, למה לא עשית זאת קודם. תיתי לי שהצלחתי לגרום לכך במאמרי בהמעין.

ד. הוצאת שם רע; התלהמות – כב' בודאי יודע את ההגדרה ההלכתית של איסור לאו זה. כידוע, לשון הרע הוא גם על אמת. כל אמירת או כתיבת דבר שהוא גנאי על אדם, הרי זה לשוה"ר. ואם הלשוה"ר אינו על אמת, הוא נכלל גם באיסור הוצאת שם רע. ואני כותב על אחד הדברים שכב' שתל בספרו בהבלעה, וחוזר עליו בתגובתו בהבלטה, שזה דבר גנאי ושזה אינו אמת. כלומר: זה ממש הוצאת שם רע. ועל מי? על החזון איש, שלא היה אדם פשוט מן השוק. לציין זאת כקביעה, זו אינה התלהמות.

דרך אגב, בנוגע לאדם שכבר נפטר מהעולם יש חרם הקדמונים שלא להוציא שם רע על המתים. מן הסתם כב' יודע את ההלכה הזו הנזכרת במשנה ברורה ובקש"ע.

ה. דרשת לשון הדיוט – הנך סותר עצמך במחילה: על המינוח ספקות באמונה ציינתי לתוך ספרך גופו מהי כוונת המילים לדעתך בשימושך בהן, ובכל זאת אתה מבין את עצמך ש"לאו דוקא" ויש מרווח רחב להבנות של המילים. ואילו למילים כגון 'העבר', 'ילדי נכרים', 'השטן', אתה נותן דרשות לשון הדיוט, בדווקא, גם כשכתבן החזון איש בסגנון ספרותי נמליץ.

אגב: בהקשר למינוח ילדי נכרים, זהו לא ביטוי שהומצא ע"י החזון איש, הוא מופיע בקביעות על לימודי חכמות הגויים [במקום תורה]. בחיפוש בהיברובוקס מצאתי 125 השוואות למילים אלו במובן זה. אבל היכן מרומז במילים הללו שהיתה לו תקופה שלמד חכמות חיצוניות או שחשב לעשות זאת? זה כמו סיפור מיכאל המשוגע מביאליסטוק שהראה בנביא במפורש שהוא מיכאל המלאך!

נזכרתי בסיפור דומה למסקנות המחקריות שבספר: ד"ר אחד ישב במעבדתו וחקר את הזבוב. הוא הוריד לו רגל מששת רגליו ואמר לו 'לך', והזבוב הלך. הוריד לו שניה ואמר לו 'לך' והזבוב הלך. הוריד לו שלישית ואמר לו 'לך', והזבוב דידה בקושי. הוריד לו רגל רביעית, הזבוב נשאר עם 2 רגליים בלבד, אמר לו 'לך'. והזבוב לא הלך. הד"ר ישב וכתב את המסקנה המדעית: זבוב שמורידים לו 4 רגליים איננו שומע.

[סתירה נוספת שמעלה תהיות: בניגוד לדחיה על 'דרשת לשון הפרסומאי', הנך מאמץ את המשפט 'חובה לכל בן תורה' לעצמך בקטע האחרון שבמאמר. קטע שמחזק ומצדיק את ביקורתי שגישתך אינה אובייקטיבית].

ו. החזון איש כותב עצה מוסרית טובה מאוד, ברמת "העבר אין והעתיד עדיין, וההוה כהרף עין!..." – אל תעניין אל העבר ואל תסדר עבודתך ליום המחרת. את המילים "אל תעניין אל העבר" הנך מדגיש, וחושף מהן פילוסופיות טמונות, עד גילוי עובדות. כאשר זה כלל לא עומד במבחן המשקל אל החצי השני של אותו משפט, אותו אי אפשר לדרוש בכיוון שאתה חותר אליו. מה זה ה'פליגין' הזה בתוככי משפט רציף אחיד?

ז. אני מבין את נימת עלבון האקדמיה על שכתבתי כביכול על קלויזנר. לאמיתו של דבר לא זו היתה כוונתי בציון ההערה לעמוד 277 כי הנחתי, כנראה בטעות של חוסר הבנה, שהנך מסתמך על עצמך שכבר הוכחת שם. [מה גם שהמקור של קלויזנר אינו יותר מעיתון ציוני אחד, שטרם אמדתי את מידת מהימנותו לעומת כזביו, ובדור ההוא בטרם היתה יכולת לבדוק ידיעות כבימינו אנו, לא היתה חזקת לא משקר בעידי לגלויי, ותעשיית הכזבים בעיתונים סיפקה כותרות וידיעות רבות].

אכן במחילתכם, אני מעדיף לקרוא ולקבל היסטוריוגרפיה משוכתבת המבוססת ביסודה על עדויות, מאשר לקבל מחקר. ובפרט לאור אמות המידה ה'מחקריות' שחלקן הבאת בעצמך במאמרך זה.

ח. **הידוע** [כך!] לי על השפעת החזון איש על הציבוריות החרדית בארץ, משנות צ"ו-צ"ז, הם - כפי שצינתי כבר במאמרי - חבילת מכתבים שנמצאים תח"י. ועוד שלל סיפורים סביב אותם נושאים מתועדים. תמיהתך 'מהיכן דנתוני' צריכה להתגמד אחר שהבאת בספרך, וצינתי זאת בהקשר זה במאמרי בהמעין, כי גם הגרסה "ע מוילנה והגר"א וסרמן מברנוביץ' נו"נ עמו בנושאים הקשורים לכלליות הישוב בארץ, ולא בהסתרת שמו. דעתו הנאמרת מן הסתם מתוך ידיעה מקרוב באותם נושאים, נשמעה לא רק בין כתלי ביתו בסודיות. ומדובר על הרבה לפני פולמוס השבת ביפן. די בעובדות אלו להפריך עד יסוד את המסקנה הכוללנית שהוא היה אלמוני ובלתי מוכר לרבים ולא מעורה בפועל בנושאי הכלל, כפי העולה מתוך חמשת העדויות הפרטניות שצינתי, אשר טרם ידעוהו או הכירוהו אז. מי מהעדים הללו עמד אז בכלל בצומת הידיעה של מה ומי בפעילים של כלל ישראל!? הרב שך שלא ידע אז עדיין מאומה מימינו לשמאלו!? יצחק מאיר שאולי לא הגיע לגיל גיוס!? רק רבי מיכל טוקצינסקי, ודוקא הוא כן נזכר בכתבים הנ"ל שתחת ידי כפעיל במתווה שהנחה החזון איש כבר בתרצ"ז!!!

ט. שימושה של תורה נערך [רשמית] על ידי אשר [ולא כפי שצינת בטעות במאמר תגובתך, ר' מאיר צבי] ברגמן. (ומעשית בידי סופר אנונימי שכיר). יחי ההבדל הלא קטן. עם כל המשמעויות הנלוות לאמינות שאפשר להכיל בהבדל זה.

י. על נושא התמורות – כבר עניתי לעיל בהע' 2.

יא. על התמורות הפרטניות הקשורות ביחס לקנאים ולרב קוק, הארכת מעט בביקורתי הארוכה במקורה, אולי מהמעין זה נשמט כמו הרבה דברים נוספים. עכ"פ לידיעתי כפי מה שקבלתי בבית, ההתנהלות עם ומול הרב קוק, וההנהגה מנגד ובמקביל לקנאים, היו עקביים ומוסכמים.

יב. על ההנחה של רובא וחזקה ביחס לחזון איש ככל אדם לא משעמם מן השורה, שיש לו התפתחויות ומלחמות יצרים ומשברים ותמורות אמוניות, וכדומה – אני שמח על עצם האריכות בתגובתך, מה שמדגיש כי אני בביקורתי לא טעיתי. היטב הדגשת מה שנעלם מרוכשי הספרים בחנויות הספרות הרגילה, כי ספר זה אינו ספר קריאה, ולא ספר מידע, לא סיפורי ולא תיעודי. הוא בס"ה בירור "מחקרי" אשר בהשוואה לעומת ידיעה, הינם שני קוים בלי נקודת מפגש.

לכל אורך תגובתך הארוכה נשנית ומשולשת ההודאה המפורשת – שהיתה כה חסרה עד שמאמרי בהמעין הציף אותה – אכן מחבר הספר ניגש אל דמות החזון איש כאילו היא מחוץ לאטמוספירה כביכול, ומנסה לשחזר את קלסתריו. אתה בעצמך משווה את מחקרך אל חוקרי 'ההסטוריוגרפיה החרדית' ו'ההגיוגרפיות החרדיות המגויסות' שהנך מאזכר, בעוד הם נסובים על תקופות רחוקות מאתנו, שהם באמת נעלמות מכבר, וישנה סבירות להסיק מסקנות על פיהם, הנך נוהג כך מול החזון איש הקרוב והידוע עדיין; על פי כלי מדידה של מחקר, בלבד. מה לך כי תלין שנגד עבודת ההסטוריון על 'בחינת נעלם', הנבחנת בנתוני 'מאזן הסתברות' בלבד, יצהירו ויעידו, יטענו ויתלוננו, בעוז ותוקף ולא מנקודת מוצא אידיאולוגית, שהמסקנות לא קולעות אל האמת, והחטיאו את המטרה.

ואם תאמר, איך קרה כדבר הזה? הרי המדדים המחקריים מוכיחים שזו התוצאה? יתכן שישנה איזו שגיאה בחשבון שאיני חוקר או הסטוריון שיכול לשער אותה, אבל גם, יתכן מאוד, שהיא טמונה במשפטים אותם הנך כותב בעצמך במאמר התגובה: המחקר מתבסס על נתונים של רוב ועל חזקות. רוב ואפילו רובא דרובא, פירושו שישנו מיעוט שונה, שאינו בא לביטוי בשקלול המסקנא. אישיות שונה, שהמחקר כפי שהוא לא מאבחן אותה, בהכרח להזדקק להכרה ולידיעה.

סיסמאות "אידיאולוגיה", ו"הגיוגרפיה מגויסת" אינן פירכה לכל האנשים היותר רציונאליים שהיו בקשר עם החזון איש ועם 'גדולים' אחרים מכל המחזות והגוונים, המעידים על השוני שהיה רק בו, והרגשת השוני במחיצתו, וההתגמדות לעומתו. בהחלט ניתן לומר, שאם אומד המיעוטא דמיעוטא הוא 10 מתוך רבבת בני אנוש לא נשכחים מחמש מאות השנים האחרונות, יתכן מאוד שהחזון איש הוא מה-10 הללו. כיון שכך, גם אם מבחנך ומחקריך יהיו בדוקים ומבוססים, והמסקנות יעמדו על שיא הנתונים מעל כל ספק "סביר", עדיין זו לא ידיעה. כאשר מולה ספק מאוד לא סביר. לסיכום: נכון מאוד שעדיף אישיות אנושית ואמינה, מאישיות שמימית ומזויפת. אבל מיעוטא דמיעוטא היו בעולם שהיו שמימיות ולא מזויפות?? כלפם אין למחקר אקדמי על מה לחול.

כאן המקום לציין אגב: כי ציטוט דברי החזון איש שבכותרת תגובתך, נסובים על 'ידיעה' ו'אמיתית', ולא על 'מסקנה' ככל שתעלה מהשערות.

יג. לימדנו בתגובתך כי מחקר במדעי הרוח אינו כמחקר בחכמת התשבורת. בעוד מדע התשבורת אמינותו תיבחן עובדתית כי $4=2+2$, מדעי הרוח הינן שורת השערות והסתברויות שאין להן כלי מבחן במציאות. כלומר שלפי כלי המחקר של מדע הרוח יתכן שהמסקנה תהיה $3=2+2$ ולא יהיה ניתן להפריכה בשום מבחן. תגובה זו מחזקת את טענותי, היה כדאי הפולמוס כדי לקבל אישור לטענותי שספרך האקדמי הגיע למסקנות ברמת הסבירות של מדעי הרוח בלבד, דהיינו כמו ש $3=2+2$.

גם הדרישה המינימלית שהחוקר ישתמש 'במיטב חושיו ובאינטואיציות הבריאות שלו', נתונה לקביעה סובייקטיבית של החוקר עצמו שיחליט ברמת דיוק של מדעי הרוח... מהו מיטב ומהי אינטואיציה בריאה.

יד. על המהפכה – לעניות דעתי, כב' מערבב את התהפוכה שעברה על הציבור החרדי מבחינת השתלבות בנטל פרנסת הבית, לנושא החזון איש כמהפכן. לא מיניה ולא מקצתיה, שתי 'המהפכות' לא בדיוק התרחשו בצורה המצדיקה שם מהפכה, ושתייהן אינן קשורות זו בזו. הכוללים התרחבו בלא יוזמה 'מהפכנית', ולא בהחלטה של יום בהיר, והגיעו למימדים שלהם כיום בהדרגתיות איטית, מכמה סיבות, שהארכתי עליהן במאמר רחב מאוד לפני מס' שנים, וכבר התפרסם באי אלו במות. זו אולי תהפוכה אבל לא מהפכה.

החזון איש כאישיות לא היה מהפכן. ההיפך מזה. ולכולל שלו שנוסד ללא שום יוזמה מהפכנית או תקדימית מסוגה, יש יחודיות עצמית, שאולי ריח ממנה עדיין ספוג בשולי הכתלים למזכרת. אין לכולל החזון איש השפעה ישירה ולא עקיפה לנושא התפשטות הכוללים.

אני מעריך שהמילים מהפכה, והקישור של זה למילים "חבורת הלומדים" שאינם מפרנסים בגיל הקריטי של 'עד גיל ארבעים לערך', הם חלק מהותי ומשמעותי בבשורת הספר, ובכותרות שהוא עשה. תעיד הכריכה על התוכן העיקרי לדעת המחבר או הפרסומאי. לכן יהיה קשה לך לקבל את ההנחות הפשוטות שלי, ההורסות את יופי המגדל הפורח באויר.

אגב: מגזר 'חבורת הלומדים' עוסקים בהוויות דאבני ורבא שהם מדעי רוח מדויקים עם כלי מבחן, פרנסתם ותקציביהם אינם על גבו של אף אחד. שלא כמגזר 'מדעני הרוח' שאינם פרודוקטיביים יותר, ומשכורותיהם משולמים על גב האישים והקבוצות אותם הם מבקרים וחוקרים...

טו. הקל וחומר כשמדובר בחברה האמונה על המשכיות שמרנית ועל שמירת דרכי אבות – אין כאן קל ולא חומר. אף אחד מהנהפכים או מההופכים לא שינה משהו בחלק השמרני או בדרכי האבות. צורות הפרנסה או גיל הלימוד מעולם לא היו תוכן ולא צורה, לא פנימית ולא חיצונית, לדת. אולי תחילת השימוש בכרטיסי אשראי ורב קו מהווה לטעמך אקט מהפכני כשמדובר בחברה שמרנית האמונה על מסורת אבות? [השמרנות היא בנושאי דת. היינו מידת יר"ש; היצמדות לתורה ואמונה כשדרת העם ועמוד התווך של קיומו, מאמץ של כל יחיד להשאר קרוב לעמוד תווך זה, וכדומה]. בודאי הנך יודע שההמשכיות השמרנית בדרכי האבות אינה נובעת מרגשות או קיבעון אידיאולוגי, ואינה נתונה לניתוח פסיכולוגי והגדרות מחקר סוציולוגיות, אלא מונחת מוסרית והלכתית מהפסוק "אל תיטוש", וככל שאר ההנחות ההלכתיות גם זו על כלליה ופרטיה והמנהגים השונים הרווחים בעקבותיה, מסתכמים בתוכני עניני הלכה וקיום מצוות. ושאר הדברים צדדיים ושוליים שבחיי החולין מחוץ לחיי הדת, אינם שייכים להקשר זה.

יסולח לי... גם כב' גלש בקטע זה אל התחום האישי משום מה – כשהניח "כנראה" את דעת המבקר וכו'. על כן ארשה לעצמי לגלוש אף אני לאידך גיסא: כיצא בנושא זה, ישנם לא מעט פרטים, המראים לי ולשכמותי שוב ושוב, את הבורות והריחוק מהבנות בדברים הבסיסיים ביותר, שקיימים בספר ואצל מחברו. עם תפיסות כל כך רחוקות לגשת אל עולמו הפנימי של החזון איש??? אך אל דאגה, מבחינת אמות מידה מחקריות 'מקובלות ומבוססות' במדעי הרוח – הכל מדויק.

ההתכחשות בתגובתך להתקפה הביקורתית נגד אברכי הכוללים, אינה עומדת במבחן מול הספר, כפי שצינתי במאמרי. וכאמור שם, זה חורג מנושא החזון איש לחלוטין. אותם עמודים מגלים כוונה שמאחורי כל הספר כולו, ואצטט משפטים שנדפסו מפיו בראיון בתקשורת החילונית אודות הספר: "בחרתי בחזון איש משום שחיפשתי דמות מרכזית ביותר, בפסגה, שמשלבת בתוכה גם השקפה וגם הלכה. ובמיוחד – דמות שהשפיעה על החרדיות הישראלית בתקופה הקריטית ביותר של עיצובה. התקופה של ההתמודדות עם השלכות השואה, ותקופת ההיפרדות בתוך האורתודוקסיה... **סברתי** שאם **ברצוני להכניס את הקורא לעולמה של החרדיות הישראלית ולראש שלה**, הדבר הטוב ביותר לעשותו יהיה דרך דמות מרכזית ומשפיעה כמו החזון איש, שהוא ה'גדול' החרדי המובהק הראשון

בארץ ישראל שלאחר השואה. אין חולק על תרומתו לעיצובה של החברה החרדית... "משפטים שמעלים אבחנה שהחץ נורה מראש, וסביבו שורטטה הדמות, וכי אכן הספר מגלם את ביקורותיך על החרדיות הישראלית מזווית עמדת שייכות המגזרית, והשאר תפאורה למטרה זו.

טז. בנוגע למקורות והידיעות שהוספתי במאמר ביקורתי ואשר נשמטו מכב': אי הדיוק העובדתי שנבע מאותן חסרים בידע, הובאו רק כתוספת אסמכתא לאי הצלחת "שיחזור" ה'נעלם' כלשונוך, למרות כל השקלא וטריא המחקרי שבו. ולא שסברתי שעליך לדעת או להביא כל דבר, ולאו דוקא מספרי י' סג"ל... אגב, לכשתתפנה לברר עוד דברים לא ידועים על החזון איש שלא נמצאים בספרי הביוגרפיה, תסתכל בספר נוסף של י' סג"ל, "בעוד לילה", בני ברק תשנ"ו, גם שם יש דברים לא מפורסמים. [ציון הספרים הללו יותר מאחרים, היא בדרך ספרך האקדמי הנתמך **אינספור** פעמים על החיבורים והמחקרים המוקדמים של בראון].

מענין לאותו ענין, לשאלתך למה להעדיף קטגורית את הספר 'ר' ועלוול' כמכריע בין השמועות הסותרות המובאות בספרי הביוגרפיה אם נסע ללמוד בוולוז'ין או בבריסק, עקיצתך במקומה, כביכול בגלל נגיעתי כתבתי זאת. בכל זאת מי שיקרא את שכתבתי במאמר ביקורתי, יראה: זהו המקור היחיד המביא עדות פה ראשון מפי אמו של החזון איש על מה שהיה שם. (שוב, אם לנקוט כללים מחקריים דוקא, גם לעומת 'ידיעות עובדתיות', משקל כל אות נדפסת שווה). אגב, האם אחד מספרי הביוגרפיה הביא בכלל את הסיפור שזה היה בחיי ה'בית הלוי' ולא בתקופת הגר"ח??

יז. על הטענה הגרוטסקית, אם לא למטה מזה - כדברך - של "ההתעלמות" - הלינותי ומחיתי על ההתעלמות **מזווית הסתכלות** של מעגל המשפחה והתלמידים עליו, ועל העלמה שיטתית של **מאפיינים בדמותו ואישיותו** המאוד עמוקים ועקרוניים לניתוח הלך חייו (הנחזים גם באופיים המולד של הדור השני במשפחה). ותגובתך היא בתמהון מלא כנות! "ההתעלמותי מהספרות החרדית שכתובה תלמידי החזון איש?!" שוב, דוקא תגובה זו מחזקת את תלונותי, על חוסר הבנת הפן האישיותי ועל טשטוש ההבדל בין הטענה לבין התגובה. בגדר 'טענו בחיטין וכפר לו בשעורים'.

יח. ההנחה שלי שתלמידי החזון איש פחות מזייפים את דעתו ויותר אובייקטיביים לבחון מה שאומרים עליו, היא פשוטה, ואסבירה שוב: תלמידי החזון איש הנבחנים מול דרכו ב"יומיום", מקשים לעצמם את החיים. הרי מדובר - כפי שהנך מן הסתם יודע - בקיום מצוות מעשיות יומיומיות בחומרות שעולות הון ואון. ויתרה מזו; בהשתעבדות מוחית לעמל התורה בעיון וריכוז עמוקים לפרקי שעות רבות ביממה, שאינם דבר קל - כפי שמן הסתם אולי אינך יודע. והנה, טבע האנושי עצל, ונוטה להקל, מדוע ולמה ינטו להחמרה שאינה רק בדעות מופשטות אלא משליכה על קושי החיים שלהם בפועל?! לכן אני מסיק שהם שמרנים ואדוקים. בין שורות אנשים אלו המקושרים לחזון איש במעשים דבר יום ביומו, רוחו חיה כאן אף שגופו כבר הסתלק לפני 58 שנה.

(אני מסכים שקיימת נטיה כפי שהנך נוקט אצל כאלו שהקצינו לעומת דורות קודמים להם, ומנסים בדמיונם לקרב את מושאי הערצתם למושגיהם. וכן למשל, אשכנזים שיהיו נוטים לצייר את הרמב"ם כאשכנזי כעצמם ושכמותם. חסידים יציירו ברוחם שאברהם אבינו הקדוש חבש שטריימל. זוהי אכן 'חזקה' מסוימת שמעריצים מקרבים את הנערץ אל דרכם ומעוותים את הנתונים. אבל כלפי אלו שחיו יחד ממש או בני הדור השני, שכמעט זוכרים אותו ואין בהם אינטרס להשתנות, הם מקרבים עצמם לדמות, ולא את הדמות לעצמם).

יט. "למותר לומר שהמבקר לא מבין את משמעות המילה... ומבלבל בין... - כך או כך, זה לא משנה. אני לא אמור להיות חכם פחות מכל רוכש ממוצע של הספר, וכפי שבלבלתי כך כל רובד האוכלוסיה שכמוני בלב. חבל שגרמת לכזה בלבול. ואם אפילו באבן שושן לא מצאת תרגום למושג, ובכל זאת החלטת להוציא את עבודת הדוקטור המדויקת מאפילת שממון מדף העבודות, כספר לציבור הרחב ובעיקר החרדי, היית צריך לצרף מילון לספר עצמו. כדי לא להכשל ולהשריש הגדרה מעוותת לדמות כהחזון איש.

על פי אותה אמת מידה: במאמריך ישנן מספר הכחשות והתכחשויות לנקודות שציטטתי בשם הספר והעירותי עליהן. הספר אינו ברשותי להתעמת עם כל דחיה מסוג זה, אך גם אם נכונים דברייך; הערותיי משקפות את עין הקורא בן הרובד הממוצע שלי. לעינינו זה מה שהיה כתוב, ועל מחבר ספר אקדמי מחקרי או מדעי להיות מדוייק לפי עין קהל היעד שלו. יעמדו מאמרינו על שולחנם של רוכשי הספר, ישוו ויכריעו עם מי הצדק.

כ. "אישיותו מיתמרת ועולה דוקא מתוך נסיבות חייו הריאליות... עם אחיו ה'מזרחניק' לשעבר" [ההדגשה, במקור] – תסביר לי בכנות, בשפה שתובן לי ולקוראי המעיין, את שלושת נסיבות חייו הריאליות הקשות מאוד שלדברייך מתוכן מיתמרת ועולה במיוחד דמות החזון איש: (1) הספקות והלבטים של בחרותו; (2) אחיו המזרחניק לשעבר; (3) אשתו קשת הרוח. אני מוותר על הסבר הקושי וההתגברות בנסיבות 1 ו-3, אותן אני מצליח להבין איכשהו. אבל אני מבקש ממך הסבר לקושי מס' 2...

(כשלעצמי אני אוהד ומעריך את המזרחי-ניקעס, במידה שכלל אינני מבין את דברייך אלו. אולי אתה "מבפנים" יודע דברים שאני לא?? ובכלל, אחרי קראי את ספרך לא יצאתי ממך בהבנה שהיה לחזון איש עימות או בעיה עם המזרחי. אם זה פרט כל כך מרכזי בהיתמרות אישיותו, אולי השמטת משהו מהספר??).

אסיים כאן, בידידות

יהושע הלוי לוין, כולל חזון איש (הישן)

בני ברק

הערות על השער הרביעי "הלכה".

יהושע הלוי לוין

בני ברק

[הקדמה –

עבודת תואר אקדמאי אין עליה מקום ערעור. כל חוקר באשר הוא מלומד לדעתו, יכול לשרבט איזה מלל בכל נושא שיבחר, ובלבד שיעמוד באי אילו קריטריונים שאמיתת התוצאה או הנתונים אינם כלולים בהם. כל הנדרש הוא להעביר את הדברים שיש להם מקור בנאמנות למקורם, ולשער את ההשערות על פי אמות מידה מקובלות במדע.

כתוצאה מכך יכול כל טקסט טפשי או מצחיק להפוך לעבודת דוקטוראט, ולמרות המוזריות של עבודת דוקטוראט על החזון איש, אין העובדה הזו מצערת או מכאיבה.

הביקורת שבאה להלן היא רק משום שהעבודה הזו נדפסה כספר בעל איצטלה תורנית, ונמכר לבני ישיבות בגיל התמימות כמוצר המתאים להם ולרמתם].

א. שלושת השערים הראשונים של בראון "קוים ביוגרפיים"; "אמונה"; "חברה", אינם רק מקבץ פרטים ביוגרפיים או ניתוחי אמונה ויחסו לחברה, אלא בעיקר תשתית והכנה של קוי אופי מאפיינים לדעת בראון שבונה אותם לקראת מסקנות העבודה הרצינית של ספרו - התחקירים על פסיקות החזו"א בסוגיות שונות המקובצים בשער הרביעי - "הלכה".

אין זו השערה. בראון עצמו מרבה לאזכר בשער הלכה את שלושת השערים הראשונים¹⁴⁴, בהקשר זה.

לכן, כל מה שכתבנו בפרק הקודם ראוי בהחלט להיות ביקורת עקבית על כל ההמשך אשר עליו רואים את קוי הבנין המוטעה והמטעה לפי היסוד שהוא הניח.

גם שאר ההערות על סדר דברי בראון בשער זה הארוך יותר מקודמיו, האמור לכאורה לגשת אל מים עמוקים יותר [אין מים אלא תורה] לא עולים ברמתם על מה שהבאנו בביקורת מאמר הקודם על השערים הראשונים, ואינם זוקקים את הקורא לרדת לעומקם של שיטות או דעות. להלן מספר דוגמאות:

בראון מתחיל על שיטת הלימוד של החזו"א, ובראשיתו מעמתו מול "שיטות לימוד מקבילות". שתי שיטות לימוד מצא בראון לפי דעתו: "שתי תמורות חשובות בלימוד מקורות היהדות, האחת היא התפתחות דרך הלימוד המחקרית האקדמית שבמרכזה ביקורת הנוסח, והשנייה התפשטות דרך הלימוד הישיבתית..." (עמ' 312). משם והלאה בערך 10 עמודים של ניתוח אותן "שיטות".

שוב יסודו ובסיסו של בראון לוקה בהנחות חסרות פשר, שבהכרח ישליכו על המשכו. ראשית, סבורני ללא כל שמץ ספק כי לא התחוללה כל "תמורה" בדרך לימוד התורה במשך כל הדורות ("לימוד מקורות היהדות" בשפת בראון), מי שלומד גמרא, רש"י, תוס', וכן הלאה לפי הסדר עד דורינו אנו, רואה קו ישר וקצר. לימוד הוא

¹⁴⁴ ראה עמ' 315 "דרך לימודו משתלבת היטב עם תפיסת התורה כפי שנותחה לעיל"; ועמ' 324 "ההנחה העומדת ביסוד תפיסה זו היא אותה הנחה שראינו בשער האמונה"; ובעמ' 327 "קשורה במישורין לאופי התורה על פי השקפתו שנותחה בשער האמונה"; ובעמ' 335 בהערה 83 "כפי שכבר הראינו לעיל... היה חזק אצלו במיוחד בצעירותו"; ועמ' 338 "על פי ניתוחנו בשער האמונה"; ועמ' 346 "כפי שכבר הזכרתי לעיל" שהכוונה על שער ב' פרק ב' בעמ' 135; ועמ' 381 "ברם גם כאן מסתבר שהחזו"א מניח... מרוחם של אותם טקסטים רבים שלמד והפנים" שהמקור לזה בבראון לעיל בשער ב' פרק א' עמ' 111; ועמ' 530 בו מסלק בראון הצידה את פסק הרמ"א המפורש בשולחן ערוך כמותו פסק החזון איש [!!] ומניח "אולם דומה שלא רק מקור זה השפיע על החזון איש אלא בראש ובראשונה עמדתו שלו העקרונית שאותה ראינו לעיל בדיונים על יסודות השקפתו...";

לימוד, תורה היא תורה. ולא חלו רפורמות ולא תמורות. שום דבר לא החליף את המהרש"א המהרש"ל והמהר"ם. לא המחקר האקדמאי, לא ביקורת הנוסח, ולא דרך הישיבות.

שנית, שינויים בדרכי הלימוד אשר היו מדי כמה דורות או מדינות, לא היו בבסיס הלימוד שהיה ונשאר עמל לעומק עיונה והבנתה של התורה כולה ביושר, אלא משב רוח רענן **להדגשים** של אותו עיון או עומק. לכן – "דרך הלימוד הישיבתית" כמו דרכי לימוד אחרות שבראון לא מונה אותן מחוסר מידע עליהן, יכולה להיחשב כ"לימוד". אבל המחקר וביקורת הנוסח, לא היה מעולם נכלל כלימוד. הוא אינו עיוני, לא מעמיק, אין בו שום דבר יחודי ללימוד תורה. כל כולו דרך קריאת טקסטים והשוואות, כמו בכל הטקסטים שבעולם אפילו אם אין בהם לא מקצוע ולא משמעות.

אם מצאו משכילי הדור הקודם סיבה להמיר את לימודם בהשקעת זמן להשוואות טקסטים, זו היתה סיבה משלהם לא ללמוד אלא לקרוא ולהשוות, ככל מלאכה ועבודה. האם זה נהפך לשיטת לימוד? האם חלה איזו תמורה בגללם בלימוד התורה? לכל היותר היה בעבודה זו כלי עזר ללימוד, לאלו שלמדו. אבל עצם העבודה היתה ועודנה מלאכה ולא תורה. כשם שעבודת דוקטוראט אודות "הלכה" אינה לימוד.

ומאחר והמילים "מחקר" "אקדמיה" "מתודה" ועוד, אינם הופכים את עבודת השוואת כתבי היד ללימוד, מובן איפוא מדוע לא נזקק החזו"א להתייחס לזה בכלל, לטוב או למוטב.

ב. הרבה דברים פשוטים שלאדם המצוי בעולמה של תורה הינם נחשבים באמת בצדק וביושר להנחות יסוד אבסולוטיות, מיוחסים בבראון לחזו"א, משום שבראון מצא את המילים מוזכרים אצלו, ותיכף מציין את המקור הקדום לזה כביכול באיזה ספר אחרון או מחקרי¹⁴⁵. בתור ספר לאנשי בית המדרש זה נראה כאילו הכנסת נוסח זר לשפת המקום, ואולי חמור מכך, הכנסת ערעור 'בדלת האחורית' על מוסכמות שמעולם לא היה מי שערער עליהן.

לדוגמא: א) "תקדימים אצל הוגי ימי הביניים"¹⁴⁶... השיטחיות של בראון גורמת לו 'קריאה' בטקסטים של החזון איש העמוקים והעיוניים, תחת ללומדם. והתוצאה היא שעבודת ההשוואה המילולית, ללא ירידה לתוכן, מאוד מוזרה ללומדי הסוגיות בבית המדרש בלשון המעטה, בפרט כשמדובר על גאון עמקן כהחזו"א. ב) "המקורות המעידים על כך שבהם הוא מבטא את הדעה שלפיה העיסוק בתורה הוא עיסוק במושכלות המזכה את בעליו במעלות נשגבות שרק יחידי סגולה מגיעים אליהם"¹⁴⁷. האם זו רק "דעה"? ישנה דעה שונה בעולם? כמדומני שמימות משה רבינו לא היה מי שהעז להביא את המציאות של התורה והלומדה בצורה כל כך מעוותת שזו רק "דעה". לא חכמי המזרח לא בתימן ולא במערב, מתקופת הרמב"ם ובעלי התוס', הראשונים והאחרונים, לא בחסידות ולא הרב קוק... אף אחד! לא הציג דעה שונה. אולי המשכילים והריפורמים.

בטרם נמשיך את העמודים הבאים בבראון, בל נשכח, שמשפט זה מחורז ומשולב בהסבר מדעי מחקרי על דעת החזון איש בפסיקת הלכה, כאיבחון דרכו אחרי בחינת כמה פסקי הלכה האופייניים לו, לדעת בראון. היש עיוות גדול מזה?

¹⁴⁵ אולי כאן המקום להביא את משאו הארוך של בראון תחת הכותרת "עליית הדורות וירידתם – ההסטוריה על פי החזון איש" (עמ' 112 עד עמ' 117) בו הוא מניח כביכול ישנן שתי גישות לגבי מונח "ירידת הדורות" מאדם הראשון ומהאבות והשבטים ומחזו"ל עד ימינו, ומנתח את החזון איש בעקבות מונחים שמביא בשם החוקר "פרידמן".

כל צורב צעיר בגיל ישיבה קטנה יודע את מה שהחוקרים פרידמן ובראון אינם יודעים, שזו גמרא במכות דף כד ופירוש הריב"ן על הדף (הנדפס במקום פירוש רש"י שם) שהנביאים כבר קבעו את ירידת הדורות!! הדעה היחידה ה"חולקת" על חזו"ל היא תורת האבולוציה הכפרנית שאדם הקדמון לא היה יציר כפי הקב"ה אלא השתכלל מקוף, ומאז הוא משתכלל עם הזמן.

מתאים לחוקרים אקדמאים להניח במלוא הרצינות האובייקטיבית בשוויון מלא את שתי הדעות ההפכיות, אף המוזרות והמופרכות ביותר. אך מכאן ועד להלביש את התיאוריה האחת והאמיתית המסורה מחזו"ל ואין בלתה – על החזון איש, עדיין רחוקה הדרך מאוד.

¹⁴⁶ עמ' 327 ובהע' 61 שם.

¹⁴⁷ עמ' 461.

7 עמודים מגובבי 'דעות מחקר מעמיקות' במלואם באים כהמשך לניתוח ה'דעה' הזו, די לצטט שורה מפה ומשם באקראי: "האליטיזם הליטאי שהחזון איש דבק בו כל כך התגבש מבחינות רבות סביב מיתוס הגר"א..." "יש לשער אפוא שאותה גישה בסיסית הנובעת מאידיאל התלמיד חכם... יכולה להיחשב מבחינות מסוימות כגישה ליטאית מובהקת" "במקרה הספציפי שנדון כאן, פסיקתו של החזון איש, מסתבר יותר שהגורמים ליצירתה היו נעוצים ברובם בהקשרים סביבתיים ואישיים... והתפתחותו האינטלקטואלית של החזון איש כפרט..."

ג. הסגנון של חידושי החזון איש על בבא קמא משאר ספרי החזו"א, המקובל להסבירו בעולם הישיבות (איש מפי איש בשם החזון איש: "זה מתנה ללומדי המסכת הישיבתית הזו אשר הכין להם חידושים קרובים לסגנון שהם אוהבים ורגילים אליו"), נחשב לבראון "משובה"! ולכן שולל אותו... ואילו הרעיון המופלא והעמוק שבראון מציע בתמורה הוא (כדרכו העיקבית שכבר הארכנו עליה) "יתכן שבשלב זה עדיין לא גיבש את דרך לימודו... ואף לא את ביקורתו..."¹⁴⁸

לא נפרט להלן, אלא כמה נקודות בולטות מאותן טעויות של בראון, בהן תחת להבין ולהשכיל בנידון הסוגיא לגופה, מצא לנכון להבינן על פי אופיו של החזו"א כפי שהוא המציאו בלבד.

ד. "לצד כל הדיון הפרשני קשה לקורא להתחמק מההרגשה שבסוגיה זו סבר החזון איש מראש שראוי להחמיר ולא רק מטעמים של פרשנות הטקסט אלא מטעמים דתיים של יחסו למצווה... לא נראתה לו נאותה מבחינת יחסו של אדם מישראל להלכה בכלל... כאידיאל מרכזי של יהודים שומרי מצוות"¹⁴⁹. אם לא היה רואה מהרהורי ליבו ומסמן את המטרה בעיגול סביב החץ אחרי שנורה, היה בראון מדייק במילה אחת: סבר החזון איש שבזה דעת הראשונים להחמיר מטעם יחסם למצווה. כלומר בניתוחו של החזו"א את לשונות חז"ל והסברת דעת הפוסקים המחמירים בתערובת לכתחילה בתרומה, הכניס להגיון שלהם ולטעמם את סיבת חומרתם בדרכן זה יותר מבמעשר. בכך מתייתרים 3 עמודי ניתוח תמימים מהמשך בראון.

היטב הטיב בראון להדגיש בדבריו כי "קשה לקורא להתחמק מההרגשה", ל"לומד" לא קשה להתחמק מההרגשה מפני שזו אינה קיימת. ודומני שגם המחקר הרציונאלי סבור בצדק שאי אפשר להניח שום הנחה רצינית על הרגשה שקשה להתחמק ממנה.

ה. הניתוח ההלכתי על החזון איש גולש לחלוטין מניתוח הלכתי, לניתוח פסיכולוגי. למרות שיש מה ללמוד בתוך החלק ההלכתי בדברי החזו"א, ניתן להתרשם מקריאת בראון שהנושאים הללו אינם מספיק ענייניים בסוגיות ובמו"מ הלכתי, וכביכול אף החזון איש עצמו גמגם כשהציע את מרכולתו ההלכתית על הבעיות הללו, ולמרות זאת "התעקש" לפסוק כפי שפסק מחמת נתונים צדדיים.

"לא רק שיקולים טקסטואליים צרופים הנחו אותו אלא גם שיקולי מדיניות... טענות אחרונות אלה מתמיהות למדי..." "ואולי יותר מכל מתמיה החשש מכך ש'נסתבך' בשאלות הלכתיות..." (עמ' 445). "אישיותו ודרכו ההלכתית ובכלל זה עמדותיו האליטיסטיות..." (עמ' 463). "תפיסתו הבסיסית של החזו"א בנוגע לגמישותה של המצוה ולעמימות הגבולות של גדריה" (עמ' 486).

כתוצאה מחריגה זו מגופי ההלכה, מקבל הפלפול סביב כשרות הצד"י ההפוכה המתארך מעמוד 488 עד עמוד 460, ריח עליונות אשכנזית על הספרדים... והריח מתעצם ומקבל תבנית מפורשת בגלל מילים מפורשות שכבר

¹⁴⁸ עמ' 359 הערה 164.

¹⁴⁹ עמ' 368, 369.

כתב בראון בפלפול וסקירת חליפת המכתבים בנוגע למסורת אכילת הז'בו המתארך מעמוד 441 עד 448. כל קורא את בראון מתרשם שהחזון איש הניח את שהניח בגלל הפטרונות האליטיסטית האשכנזית שלו...¹⁵⁰

ועוד: הכותרת של בראון לפרק זה "המנהג והספר" והפרשנות שלו לנושא זה - לגבי שיטות חלוקות בין היצמדות כללית של ההלכה והתהוותה לפי מנהג העם או לפי הטקסט הכתוב כאשר יש הפרש ביניהם, בהקשר הנושאים הנ"ל. נקודת הפתיחה אינה מתאימה לפי החזו"א לנידון הז'בו למשל לפי הש"ך והחכמת אדם והערוך השולחן אינו נתון להכרעה בין שתי האסכולות הללו. כי "הספר" קובע את הדין בפירוש. (ואם לדעת הרב הרצוג אולי יש סיבה לערער את פירוש שיטת הש"ך של החכמת אדם, יכול אולי בראון להסמיק את הכרעת החזו"א לנידונו בפרק שאחריו "החמרה", כלומר נידון נקיטת חומרה כברירת מחדל בשאלה האם יש מקום לפקפק ולהקל).

יתכן מאוד להסביר שבראון מציב מלכתחילה את נידון הז'בו והצדי ההפוכה כנושאים פחות הלכתיים ויותר פסיכולוגיים, ולכן פתח להם פרק נפרד וכותרת נבדלת. הנחה זו של בראון מהווה טעות בשיקול הדעת של בראון כלפי החזו"א, והתעלמות מהחלק ההלכתי העמוק. ואם לא כך היה הדבר, אלא שמרוב חומר וטקסט חילק את נושאו לנושאי משנה וכותרות לפי מה שהזדמן לו. הרי זה זלזול בדיוק בהעמדת הספר כלפי הקוראים. כך וכך, אין זה מחקר מבוסס, ולא אמין.

עוד בנידון הז'בו - בראון המלא ציוני מקורות לדבריו, מדלג על בסיס הנידון כאשר הוא כולל במשפטים סתמיים את הרקע - באופן המעמיד את דעת החזון איש בזווית של מחמיר ומתעלם מרוב דעות הפוסקים - בלי להביא מקור לדבריו אלו.¹⁵¹

נעדר ניתוח החלק ההלכתי שמביא החזו"א מצד דין "נהגו בו איסור"¹⁵². המילים בחזו"א "ואין לנו שום הכרח לזה" מתפרשים על פי בראון לחוסר כורח אכילת בשר זה, וכמובן בונה עליו תילי תילים של אומדנות על שיטתו אישיותו ונטיית ליבו בפסיקת הלכה על פי תיאבון או חוסר תיאבון באכילת מיני וסוגי בשרים שונים... ואילו לפי נוסחו של החזו"א מסתבר שדבריו פשוטים בתכלית, לגוף הנידון ההלכתי: אין הכרח לנטות מדעת הש"ך או מפירוש החכמ"א בש"ך. וזה פשוט.

ישנם עוד אי דיוקים על דרך זו בפרק הז'בו, הנובעים משטחיות הקריאה של בראון. ואדלג אל הנושא הבא.

ו. הערה כללית על משאו של בראון "החמרה"¹⁵³: החוקר המלומד לא התחיל להגיע לפשר סיבת נקיטת קו החומרה (לדעתו) במגוון רחב של שאלות, וכל המחקר שלו עשוי להתחיל - אם יש בו ממש - הרבה מעל הנחות בסיסיות והסברים מוקדמים למושגי חומרה שדילג עליהם. לפיכך הסבריו - לא רק בהקשר לחזון איש - לוקים בחסר ואי התאמה להרבה פרטים.

איה נידון ספק דאורייתא לחומרא [בין אם מדאורייתא, בין אם מדרבנן]; ואיה נידון ספק במציאות שהשאלה המסופקת בעצמה לא ברורה מסיבות עובדתיות או טכניות; איה איזכור לאותן הלכות שבהם נפסק על ידי חז"ל שלא להקל בספק; האם בכל מקרה ניתן לגשת לכל שאלה במחשבה ראשונית מקילה?? [השמע ד"ר בראון

¹⁵⁰ דבר שאיננו נכון אפילו לשיטת בראון. והא ראיא מפלומס השיעורים המובא לפניהם, שם המחלוקת של החזו"א היתה מול האליטה הרבנית "האשכנזית" הירושלמית [כפי שהיא מאוזכרת בספר במקום אחר].

¹⁵¹ "מרבית הפוסקים לא אימצו חומרה זו [מי הם?] ורק שני פוסקים.... כל שאר הפוסקים [אלו שמותיהם?] כלל לא הביאוה". (עמ' 441). ויש להעיר על הנחתו, מבלי לראות בפנים את נוסחאות "מרבית הפוסקים" ו"שאר הפוסקים", האם מי מהם חולק על הש"ך? או רק שלא הובא הש"ך בדבריהם? [כך משתמע מבראון], וכיצד פוסקים במקום שיש דעת ש"ך מפורשת ואחרים לא חולקים עליו?? העמדת הרקע לז'בו בצורת "מחלוקת הפוסקים" שהחזון איש החמיר בה על פי הש"ך ו"רק שני פוסקים", ועוד לתת לזה נופך פסיכולוגי כאילו שאין די במקורות ההלכתיים הללו, היא שגויה ומקוממת.

¹⁵² מופיע בדברי החזו"א פעמיים לגבי דעת החכמת אדם שהתקבלה להלכה [ראה בחזו"א יור"ד סימן י"א אות ד' ואות ה'], ולכן זה קובע לעצמו דין חדש, גם לולא עצם הכרעת החכמ"א.

¹⁵³ שער ד' פרק ד' המתחיל בעמוד 470.

מימיו את המימרא גזירה חדשה היא ואין מפקפקין בה? מי המציא אותה חוקרים ימיביניים או חזון-אישניקים או רבנים הונגרים או ליטאים בעלי גישה מחמירה שמרנית וסתגרנית?? (לשונות מתוך בראון – כמובן)

כל המקורות לנושאי "החמרה" ו"פורמליזם" אצל בראון נשענים על חוקרים ברמה שלו¹⁵⁴ שאינם אלא טוחני מים מסברות והיקשים סביבתיים כדרך המדענים, ואין בדבריו-דבריהם שום ביטוי להגדרות ההלכתיות וכללי הפסיקה שהם אבות נושא זה, ורק על פיהם ישקו הדברים. היתכן לנתח נאמנה את דרך פסיקות החזו"א בלי ללבן קודם את כללי הפסיקה המבוארים בש"ס וראשוני הפוסקים?

ז. "בפועל יתכן שיש כאן יותר כסות רטורית מאשר עקרון פסיקה" (עמ' 529). כך לא פחות ולא יותר סבור בראון, בנוגע לאיסור אשת איש שהיתה לכו"ע מוחזקת לא"א ונשלח לה נייר מוזר שנלאו כל רבני הדור לנסות לשוות לו מעמד של "גט" לפוטרה מעגינותה. והחזו"א החמיר מפני שההיתרים לא היו מבוססים על פי גמרא או פוסקים מפורשים. והוסיף החזו"א את חרדת חז"ל וכל הפוסקים בכל הדורות משינוי בנוסח הגט ["כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בגיטין, תצא מזה ומזה והולך ממזר מזה ומזה" גמרא גיטין].

איך נופל רעיון שכזה לטפול על החזון איש הנצמד להלכה מפורשת, "קריאת תיגר על עקרון החוקיות המונח ביסודה של כל שיטת משפט מודרנית שלפיו כל דבר מותר אלא אם כן הוא נאסר במפורש בחוק" ... (עמ' 529). דבר שמביא את בראון להסיק ברוב פשטות שהחזון איש שוב לא דן לגופה של הלכה, אלא החמיר מסיבות נסתרות הטמונות באופיו ובגישתו וכיסה את חומרתו ב"כסות רטורית".

דומה שבראון – עם כל הכבוד – לא למד את הגמרא בגיטין, שאם לא כך איני יודע אם היה מעז לדון על החזו"א והיצמדותו להלכה במילים "התעקשות פורמליסטית על דקדוקי עניות". [ואם נוסח האקדמיה מתיר התבטאות שכזו ומרגילה על לשון החוקר, אזי גם כן אין הצדק עם בראון, כי לא החזו"א הוא הכתובת לדון עליה על כך, כי אם חז"ל במסכת גיטין. כך או כך: ספר חובת לבני תורה, ודאי שאיננו יכול להיות. אפילו לא ספר רשות].

באותו נושא: קורא המתבונן, תמה מיד על השיטחיות של בראון בסוגיא זו. ונעזוב ברשותכם את הנואלות החוזרת על עצמה, השוואת תורתנו לכל שיטות המשפט המודרניות, שמכח השוואה הכרחית זו של בראון הגיע למסקנה שלו. אבל מה עם טיפת מחשבה, לא עמוקה, להבין שמצב אשת איש הוא מצב ש"החוק" [התורה] כבר אסרו במפורש! וכעת הנידון הוא להוציא את האשה הזו מכלל איסורה המפורש. האם יש דמיון כלשהו בין הנתונים שבראון מצליב משווה ומחדש בו הגיונות כביכול בשם החזון איש???

ח. פרקים ארוכים בשער הרביעי של בראון רוויים בהנחות מחקריות ארוכות שלו, שאין להן שום קשר לחזון איש ולא לסוגיות ההלכתיות שאותן הוא מנתח בהקשר לדעת החזו"א כביכול. והינן משמשות כ'הקדמות' לתיזות או לנושאים שאחרי כן מביא בשם החזון איש על מנת לעמתן עם הנחותיו במחקרים המוקדמים.

מקומן לא היה נמצא בספר אילולא מצא כאן את הבמה לתפור את מחקריו ומאמריו סביב שדרה זו, כדי להשתמש בשמו ונערצותו של החזון איש, לקדם את מכירת רעיונותיו.

כך הפרקים המנתחים את "בריסק"¹⁵⁵; כך השתלת המאמר על מעמד חכמים כמתקני תקנות או חידוש הסמיכה או הסנהדרין¹⁵⁶; כך הפרקים המנתחים את תורת המשפטים ודרכי הפרשנות של לשונות המשפט¹⁵⁷; כך הפרקים המנתחים את "החמרה מחמת ספק"¹⁵⁸; ואשר לנושא האחרון יש להבחין כי קובצו להילוות אליו כטלאי

¹⁵⁴ יהודים, ושאנם כאלו: כץ, סמט, סילבר, שגיא, אטקס, שטמפר, בן ששון, אדרעי, קפלן, הארט, שאוואר, פרלמן, דן-כהן, בקון, ואחרים.

¹⁵⁵ מעמ' 315 עד עמ' 323.

¹⁵⁶ מעמ' 398 עד עמ' 402.

¹⁵⁷ מעמ' 339 עד עמ' 349.

¹⁵⁸ מעמ' 470 עד עמ' 472.

מגוון נושאים הלכתיים שאין ביניהם מאומה מבחינת שיטה או דרך של חומרה מספק, אלא הן ההכרעות ידועות של החזון איש מחמת שיטת פוסקים שנקט כמותה, וממגוון שיקולים אחרים.

ט. בראון מניח¹⁵⁹ יסוד בנוגע לכללי הלכה, שהם כביכול שונים בין הוראתם לציבור, אשר שם היא נאמרת בכלליות "אסור", לבין הוראתם הפרטנית ל"אליטה הרבנית" שאצלה יש דין שונה, והיא מודעת לפרטים מסוימים המקילים ומשנים את הוראת ההלכה.

אולי כך זה נדמה למי שלא למד בעצמו את ההלכה, ומסתמך על לימודם של ה"אליטה הרבנית". אבל האמת היא שאין שתי תורות, ולא שתי דרכי וכללי הוראה בהלכה. כל הפרטים המקילים והמחמירים, צדדי המציאות וסיבות המסקנות השונות בכל מקרה לגופו, גלויים וברורים. צריך רק לשבת וללמוד!

טעות יסודית זו של בראון מביאתו שוב לכאורה לניתוחים על דרך החזון איש ב"פסיקה אינדבדואלית", על בסיס דבר שאין לו מקור, ואיננו נכון כלל ועיקר.

עם זאת מן היושר לציין, שבפרק הנזכר מצטט בראון את החזון איש ללא עירוב פסיכולוגיות וסברות שהמציא, ולמעלה מזאת: אין שום קשר בין הנושאים המובאים בפרק זה (פיקו"נ, שריפה, חולה, תינוק, יולדת, ועוד) לבין ההנחה היסודית המוטעית שהתחיל בה. בחינם.

ציון זה לא מועיל לבראון מהבחינה המחקרית והאקדמאית. כיצד עברה עבודה זו את הבחינה כאשר אין קשר בין פתיחותיה והנחות היסוד שלה, לבין הטקסטים הבאים אחריה?

י. הערות קלות צדדיות:

ההערות דלקמן לא היו ראויות להיכתב על ספר "הלכה" אילו היה עיוני כמשמעו. אי אלו חוסר דיוקי מידע צדדי אינו ראוי לציון בכלל. אולם לספר שכולו עוסק ב"עטיפה" של ההלכה ובנתונים המקיפים אותה בלבד, ראוי לדייק בפרטים כאלו.

1. בלי להצהיר מפורשות שבראון חותר תחת המקובל, שהוא בא להמעט מכבוד חכמי התורה, לאורך כל ספרו הוא שותף ברקע שתחת ובין השורות מושגים משלו המזלזלים בגדלות התורנית של רבותינו.

הגר"א והחזון איש, שניהם הקיפו בעיונם "כמעט" את כל תחומי ההלכה (בראון עמ' 461). האם בראון בחן אותם ומצא שלא הקיפו את "כל" תחומי ההלכה?? האם נכון להסיק ממשפט מתנשא ובלתי מבוסס זה שבראון אכן ביקר את שני ענפי הרוח הללו, כלומר שהוא עצמו גדול מהם והקיף מעבר למה שהם הצליחו...

2. האם פסיקת החזו"א בענין מעמיד דמעמיד בסוכה השפיעה על הציבור שאינו מחוג תלמידי החזו"א הנקראים חזון-אישניקים? לפי בראון – לא, והוא חולק בזה על מה שכתב ארחות רבינו לרב הורביץ¹⁶⁰.

היכן האמת בויכוח הזה שבין השניים?

פשוט מאוד: הארחות רבינו כותב ששיטת החזו"א נתקבלה ברצון "ובני תורה ועמך המדקדקים במצוות... ומקרי בכל ישראל סוכת חזו"א". בראון חולק על זה, בעיניו הוא רואה – סביבו – שאף אחד לא עושה כך. מכח זה הוא מסיק להיפך. יאמר הרב הורביץ, שבראון וכל אלו שסביבו אינם בכלל מדקדקים במצוות, שהרי מי שקצת מתמצא בחוגים הרחבים השונים והנבדלים שבבני ברק למשל, רואה ויודע כמה סוכות "חזון איש" נקנות ונבנות בכל שנה על ידי "בני תורה" ועל ידי "מדקדקים במצוות" שאינם כלל חזון-אישניקים.

¹⁵⁹ עמ' 538.

¹⁶⁰ עמ' 485 והערה 44 שם.

3. בנוגע לשימוש בחשמל בשבת בו מאריך בראון באריכות ראוייה לשמו של נושא זה. טרם סידרתי את ביקורתי לדבריו, אולם מרפרוף על ראשי העמודים נמצא המשפט המוטעה הבא "פתרונם של תלמידי החזון איש... שימוש בגנרטורים פרטיים הנטענים בימות החול" (עמ' 587). כמובן שגנרטורים אינם נטענים בימות החול, והגם שאין זה נושא "הלכתי", יש לקוות שבאורך עריכת הנושא לא חלו טעויות עד כדי כך בסיסיות.

4. כעין זה טעות מקומית בנושא פולמוס השבת ביפן (עמ' 635), בראון מביא שמועה שרבי אהרן קוטלר היה בין אלו שביפן שנקטו עמדה מסויימת בזמן אותו פולמוס, בעוד כידוע רבי אהרן קוטלר שהה באותה שנה מכבר באמריקה.

לא תמו ההשגות שעלו תוך כדי הקריאה מקופיא, תם הזמן והדיו שהקצבתי לרושמן.